

Professor Carl Fehrmans
3-betygsseminarium
10 december 1968.
HARRY MARTINSON OCH INSEKTERNA

Angelica Lüddeckens, ssk.

INNEHÅLL:

INLEDNING	s. 2
I. MARTINSON OCH INSEKTERNA	s. 3
1. Barnet	s. 3
2. Nomaden slår rot	s. 5
3. En ny Linné	s. 7
II. TUVANS LANDSKAP OMKRING SKON	s. 9
1. Beskedliga insekter	s. 9
2. Rovlystna insekter	s. 12
3. Sköna insekter	s. 15
4. Frånstötande insekter	s. 18
III. TÄNKANDET UTE PÅ ÄNGEN	s. 20
1. Diktens tavla	s. 20
2. Fjärilen och dagsländan	s. 22
3. Ängens musikanter	s. 28
4. "De demoniska"	s. 32
5. Att vara insekt	s. 35
APPENDIX	s. 36
NOTER	s. 37
LITTERATUR	s. 40

HARRY MARTINSON OCH INSEKTERNA

"Antag att den författargeneration, som föddes i början av seklet hade haft samma möjligheter till utbildning som generationen femtio år senare - vad hade då hänt? Vi hade kanske i dag i stället för diktaren Harry Martinson haft entomolog - eller botanik - eller fysikprofessor Martinson".¹⁾

Ovanstående reflexion gjorde Hans Ruin efter att ha läst Utsikt från en grästuva och tillade: "en obotlig förlust för den värld, som i vår tillvaro ändå har Prioritetsrätten, diktens värld".

I de flesta av Martinsons verk finns insektsskildringar. Ofta handlar hela dikter, kapitel eller avsnitt om insekter. I den senaste prosaboken, Utsikt från en grästuva, finns otaliga beskrivningar av och funderingar över insekterna.

Ruin är tacksam över att Martinson blev diktare i stället för professor i entomologi - naturligtvis. Martinson själv är däremot den förste att beklaga sina bristande kunskaper i ämnet. Redan på trettioalet utbrast han en gång: "När autodidakterna och arbetarna väl fick en smula socialt andrum och äntligen lite tid över för att läsa i naturen, då var allt redan förklarat, utrett, kanske tusen gånger, uttjatat. Sådant är en bitter kalk."²⁾

Icke desto mindre har han under årens lopp inhämtat ett imponerande mått av vetande. Det måste dock tilläggas, att en del av hans uppgifter kan vara biologiskt oriktiga, enligt vad uppsatsförfattaren erfarit från auktoritativt håll.³⁾ Någon kritisk granskning i det avseendet kommer emellertid inte att göras i denna uppsats. Margit Abenius' ord är här på sätt och vis betydelsefulla: "även om en del funderingar saknar vetenskapligt värde så finns det alltid någon slags fin eggelse i dem."⁴⁾

Följande frågor kommer att efter förmåga besvaras i uppsatsens tre avsnitt samt i appendix:

- I. Varför skriver Martinson om insekterna? (Avsnittet Martinson och insekterna.)
- II. Vilka slags insekter ser eller hör han? Varför just dessa? Hur beskriver han dem? (Avsnittet Tuvans landskap omkring skon.)
- III. Vad symboliserar insekterna? Vilka tankar och associationer väcker de? (Tänkandet ute på ängen.)
- IV. Kan en utveckling skönjas, om man studerar insektsskildringarna kronologiskt? (Appendix.)

Rubrikernas formuleringar har ibland övertagits från Martinson själv eller från någon recensent. Endast verk av Martinson, vilka publicerats i bokform, har undersökts. Dikter och artiklar, som endast tryckts i tidningar o. dyl., berörs i allmänhet inte.

I. MARTINSON OCH INSEKTERNA

1. Barnet

"Första minnet /.../ han jagar en gul aftonfjäril som flyger och fladdrar, utan ro." ⁵⁾ Martin, huvudpersonen i Martinsons självbiografiska roman *Nässlorna blomma*, är tre år, när han jagar fjärilen hemma på trädgårdsgången. Fjärilen är hans första minne!

Men det kan hända att han redan tidigare stiftat bekantskap med insekterna. I Midsommardalen finns en skildring av hur det kan gå till, när ett litet barn första gången kommer ut i naturen. Vid ett- eller tvåårsåldern – beroende på om det är ett vinter- eller sommarbarn - tar mor ut det. Det kryper omkring på en filt eller på hennes kjol, kommer kanske ut i gräset, den gröna "mattan jorden", och blir kanske biten av "någon liten stekel eller uppretad skinnbagge" ⁶⁾, varpå jollret övergår till skrik och den lille halas in på filten igen. Barnet förstår ännu inte vad som hänt och det dröjer ett tag tills det försöker fånga fjärilar, "tanklöst, lekfullt, kattungegrymt" ⁷⁾, eller snattar en sårad slända från katten för att rycka vingarna av den.

Barn som jagar fjärilar skriver Martinson om även i andra sammanhang, t.ex, dikten *Fjärilen*, där det heter: "Barnen jaga mig" ⁸⁾, eller den dikt som avslutar kapitlet *Gläntor och myter i Utsikt från en grästuva*: "Mänskorna fara som drakar förbi./ Redan ett barn är ett dödligt hot." ⁹⁾

Martinson ser ett intimt samband mellan barn och insekter. Dels har han tydligen, som ovan visats, personliga minnen från barndomen (jag ska återkomma till den saken), dels har han iakttagit barn och deras lek med insekter. Ett exempel på det sistnämnda:

En fyraårig flicka fick se en skalbagge. Hennes ögon följde den med all den inträngande uppmärksamhet och förmåga till koncentration som är barnets. När den försvunnit ur hennes åsyn bland blad och strån, mumlade hon för sig själv: tänk, så länge!

Hon menade: tänk så länge den gick utan att den behövde dras upp. Hennes leksaksvärld fortsatte på något sätt i naturen, leksakerna blev bara så mycket mer lättgående, självstyrbara och egendomliga. Övergångar fanns men egentligen inga gränser. ¹⁰⁾

Man har kallat Martinson naiv. Enligt hans egen åsikt är det denna naivitet som är en av orsakerna till hans känsla för insekterna. En vanlig vuxen människa noterar i allmänhet bara insekternas existens. På skogsstigen myllrar det av myror. Några skalbaggar kryper på en stock. Det är vad man på sin höjd lägger märke till. För att verkligen gripas och fascineras av insektslivet krävs det något av barnets naivitet. Och Martinson framhåller:

Det krävs ett visst leklygne och ett visst mått av sorgfrihet för att komma fram till insekterna. Man skulle också kunna säga ett visst mått av barnslighet: en barnslig form av förströddhet som leder bort från den praktiska lagom-världen med dess normalstora företeelser och fram till en värld där det diminutiva spelar upp och lever. ¹¹⁾

+ + +

I romanen *Vägen ut* skildrar Martinson sina minnen från pubertetsåren. Liksom i *Nässlorna blomma* erinrar sig Martinson alldeles i början en episod med insekter.

Martin är ute i skogen och vallar korna. Han har slagit sig ner vid en källa och stirrar ner i det dyga vattnet. Korna betar snällt. Martin ser en mängd dykarbaggar, som far upp och ner genom vattnet. Var tjugotredje sekund måste de upp till ytan för att andas, upptäcker han. Dessemellan ägnar de sig väl åt matbestyr, för de är synnerligen rovgiriga varelser.

Ute i världen pågår första världskriget. Det dröjer inte länge förrän dykarna i Martins fantasi blivit till tyska u-båtar. En träpinne förvandlas till en engelsk kryssare och snart är striden i full gång. De stackars dykarna blir bombarderade med småsten, men när Martin inte lyckas träffa dem slutar han leken.¹²⁾

Fantasi och verklighet blandas här om vartannat, liksom när det lilla barnet iakttar insekterna. Men nu har något nytt tillkommit: ett begynnande vetenskapligt intresse. Martin lade märke till att dykarbaggarna måste upp och andas var tjugotredje sekund. Dessutom går hans tankar från dykarbaggarna till kriget, till människans grymhet. Sådana associationer är inte ovanliga hos Martinson.

Martins (eller vågar man säga Martinsons?) intresse för och förmåga att studera insekter växer. En dag ligger han på knä i en torvmosse för att kupa torv. Sommaren är ovanligt torr och het och rik på insekter. Särskilt bromsen är plågsam. Men bromsens fiender steklarna är också talrika. Martin blir vittne till hur en stekel överfaller en broms.

Först kom stekeln rusande som en krigsflygmaskin och stack bromsen i ryggen. Bromsen kurade men stod still inte olikt en ko som betäcks av tjuren. Med sin käksax avklippte stekeln bromsens högervinge, därefter högg han av de tre vänsterbenen, de föllo ned vid sidan som gråbruna tagelstrån. Nu kom turen till högerbenen, de föllo på samma sätt för saxen. Och nu föll vänstervingen. Bromsen liknade nu en gråsugga. Rovstekeln gjorde en inspekterande lov kring sitt offer, själv var han praktfullt klädd och påminde inte så litet om en ungersk husar (plansch). Han avskar nu huvudet. Det föll och rullade likt ett felslaget grått frö nedför halvörespyramiden. Nu avskars bakkroppen. Den var lätt och hinnartad och nästan svävade ner. Martin spärrade upp ögonen och nändes knappt blinka. Vad skulle nu stekeln göra med vad som var kvar av bromsen?

Han hann inte undra länge. Stekeln hade brått att komma i väg och gick genast till verket med återstoden. I mellankroppens baköppning borrar han in huvudet, pressade så in sig själv däri ända till mellankroppen. Martin böjde sig fram. Stekelns huvud tittade nu fram ur den glugg som uppstått framtill då bromshuvudet avskilts. Stekeln hade bromsens mellankropp över sin egen framdel som en dykarhjälm och med denna kupa över sig lyfte han och flög: seende genom den rövade mellankroppens framglugg likt en stridsflygare som ser framåt från sin styrkur.¹³⁾

Här är detaljseendet fullt utvecklat (man undrar om Martinson inte haft ett förstoringsglas till hands) och skildringen är mycket lik dem man senare kan läsa i de tre naturessböckerna från slutet av trettioalet. I Det enkla och det svåra berättar Martinson om barnets lek med lysmaskar. Kanske är det fråga om personliga minnen?

Lysmasken är ingen mask utan en skalbagge, och den kan egga till och med de vuxnas fantasi där den i sommarnätterna ligger i gräset, en eller flera, "framlagda som ädelstenar på, en dyna".¹⁴⁾ Man kan hitta på allt möjligt med den.

Barnet lade lysmaskarna till en ring omkring sig, men sällan fanns det så många att det räckte till en ring och vid den tid på senkvällen då lysmaskarna lyste som bäst var det förresten sängdags för alla under tio år.

De som var därutöver - i de år då mänskan är för stor för barnen och för liten för de vuxna, drev kanske någon pojke omkring och samlade lysmaskar i en gammal upphittad och invändigt vaxad snusdosa av papp. Ett infall hade befallt att ett ofarligt men enerverande gnistregn borde åstadkommas mitt i de av nattskärrenatten svagt vindrörda gardenerna.¹⁵⁾

Sålunda tycks Martinsons uppväxttid på landet och närheten till naturen gett rikliga tillfällen till nära kontakt med insekterna. Detta torde vara en viktig anledning till att han senare alltid finner insektsvärlden som en skön och befriande tillflyktsort.

2. Nomaden slår rot

Vid knappt sexton års ålder gick Martinson till sjöss. Men även under åren som följde blev det ibland tillfälle att titta på insekter. I Sydamerika på Pampas kan han ligga inrullad i en filt och betrakta en stjärna som speglar sig i en gräshoppas ena utstående öga.

Emellertid var det först sedan sjömannen mönstrat av och slagit sig ner på torpet i Ösmo hos Moa Martinson, som intresset för insekterna flammade upp ordentligt. En av anledningarna var väl denna: "Hans lungåkomma hade tvingat honom till en viss skötsamhetsdisciplin och hindrat honom att flänga omkring. Den tvingade honom att förvandla promenaden, den tankfulla lunken i Ösmo och Sorundas mellansvenska landskap till något som tog upp den kosmiska känslan,"¹⁶⁾

Nu kunde han, till skillnad från tonårstiden, ge sig tid att i lugn och ro titta på allting i naturen. "Han kunde give sig Tid til at betragte Insekterne och deres heroiske, rovgridske Liv, uden at nogen Forvalter kom og skældte ham ud, fordi han drev eller drømte."¹⁷⁾

Enligt vetenskapen består 70 procent av världens djurarter av insekter, så det skulle ha varit underligt om Martinson inte under denna tid haft många tillfällen att studera dem. Därför är det väl också helt i sin ordning, att Martinson fått sitt speciella sätt att skriva från en loppa!

"Man kan nog börja urskilja en ny ton i vissa naturdikter i Brand från och med våren 1930. I dikten 'Bara några ord' 10 maj gnisslar jordloppan Ponta med sitt knä och ger en hemlighet till honom: han borde söka 'det fonetiska bestämmingsljudet'! Det var ett lärt uttryck för att komma från en loppa, och Martinson hade i sin iver snubblat över termerna och kommit en tautologi åstad, Men hon menade väl att han borde lägga örat direkt till naturen och på så kongenialt språk som möjligt söka återge vad han hörde. Så har diktaren själv tytt hennes råd."¹⁸⁾

+ + +

Martinsons nya miljö utlöser emellertid inte helt automatiskt naturbetraktelser och insektsskildringar. Sedan nomaden slagit rot och blivit bofast skriver han först av sig minnena från de många resorna. Sedan följer uppgörelsen med barndomen och ungdomen och så är han redo för nya motiv. Men under tiden har den politiska atmosfären i världen blivit oroväckande laddad. Nazismen i Tyskland känns som ett hot mot freden. Ingvar Holm menar i en uppsats i Svensk litteraturtidskrift, att denna situation bidrar till att Martinson nu övergår till att skriva om naturen. "Under hotet av kampcivilisationen blir den forne världsnomaden patriot. I naturen, i det förgångna och i det folkliga har han funnit de stämningsskomponenter, som för honom blivit

liktydiga med begreppet fosterland. Det är den inställningen, som ligger som en underton i Den förlorade jaguaren och i Verklighet till döds, liksom i 30-talets naturböcker, som besjunger grönskan och insekterna och 'lärksångens ljuvlighet under en tid då begreppen vingar och bomber ha börjat höra ihop liksom helvetets ler och djävlnas långhalm'.¹⁹⁾

Tidigare hade Martinson själv angivit avsikten med sitt litterära arbete och förklarat: "det skulle då vara att jag i min livssyn alltid håller i sikte de självklara källorna, de som finns där oberoende av människan och som inte människan skapat. Det centrala för mig är solen emedan den är den viktigast tänkbara kosmiska källan."²⁰⁾ Man kan nog säga att också naturen är en sådan självklar källa för Martinson att ösa ur.

Martinsons soldyrkan får till följd en sommaryrkan. Mer än någon annan diktare är han sommaren skald. "Somrarna ter sig för honom som levande väsen med självständig existens. I en liten återblickande dikt Cikada sägs, att nu är gräshoppan och vallmon döda

men där de levde sitt korta liv
där var sommaren hos sig.
Var hos sig själv i sitt eget liv,
var i sitt gröna hem!²¹⁾

Denna kärlek till sommaren har också att göra med Martinsons s.k. passad-filosofi, den jämna mognadens och balansens filosofi. Olof Lagercrantz säger i detta sammanhang: "Harry Martinson är den mest utpräglad klassiske diktare vi äger och sommaren är hans årstid, mognadens tid, då ingenting längre brister ut och allt sträcker sig mot en gyllene fulländring."²²⁾

Martinson själv har skrivit en hel del om sin känsla för sommaren. Det är naturligtvis framför allt den soliga sommaren han älskar. Soliga somrar är rika på insekter. "Varför saknar man dem så intensivt i regniga år? Jo, emedan de mer än något annat svarar för det högspända, i sommaren. De ger sommaren dess nerv."²³⁾

Man kan studera Martinsons insektsskildringar ur ytterligare en synvinkel. I all dikt uttrycker skalden på något sätt sitt eget väsen, framhåller Hans O Granlid i sin uppsats Skalden som zoolog.²⁴⁾ Diktaren söker skildra djuren inifrån deras egen natur, strävar bort från subjektiviteten för att närma sig en "vetenskaplig" objektivitet. Denna liknar en realistisk deskription men innehåller ett slags djurpsykologi. Det blir fråga om en ställföreträdande introspektion. Av djurens yttre beteende söker skalden sluta sig till deras själsyttringar. Problemet blir att en del av tolkens egen naturell kommer att återfinnas hos det skildrade djuret.²⁵⁾

Detta resonemang, som Granlid gör, kan också tillämpas på Martinsons insektsskildringar. De olika arterna blir ofta utrustade med speciella egenskaper. Ett visst utseende eller beteende beskrivs vid upprepade tillfällen. Som det framgår av uppsatsens senare del kan man i den skildrade insekten ofta finna något av Martinsons egen karaktär. Kanske är det därför han skriver mera om insekter än om andra djur.

Granlid framhåller liksom Martinson att en av förutsättningarna för all djurdikt är barnligheten. Och han tillägger att den kommer "särskilt väl och förtrollande fram hos Martinson"

Inte bara Martinsons eget väsen utan även människans tillvaro över huvud taget kan projiceras på en insekts livsvillkor. Framför allt är det frågan om det onda och det goda, som Martinson brottas med i all sin diktning, Det finns mycket skönt och

vackert att skriva om i insekternas värld, men grymheten är samtidigt så påtaglig. Martinson blundar inte för den.

Redan pojken Martin i Vägen ut låter vid skådandet av dykarbaggar och rovkastor associationerna gå till u-båtar och krigsflygmaskiner. I de tre naturessäbäckerna från trettioalet gör Martinson ofta jämförelser mellan episoder bland insekterna och samtida händelser i det politiska världsläget. I Utsikt från en grästuva försöker han på allvar att lösa problemet om ondskan i den natur, som han älskar så högt. I en recension av denna bok skriver Karl Erik Lagerlöf: "Martinson, för vilken naturen lite oklart och stämningsmässigt är ett evangelium, försöker finna ett slags moral i dess skeende. /.../ Denne förälskade och fine naturbetraktare ser ju att spindeln är grym, och han tar allvarligt upp detta med hänsynslösheten hos vissa djurarter, men han kommer fram till att det inte finns någon genomgående entydighet här /.../ Martinsons närmande till naturen är i mycket en verklighetsflykt. Världen blir en spegel för diktarens ljuva önskningar, förmänskligad, dunkelt innebördsmättad, något helt annat än den i verkligheten tycks vara,"²⁶⁾

Naturdikterna är naturligtvis inte enbart verklighetsflykt. Enligt en titel från Cikada ska de också, vara "civilförsvarsövningar" i en tid av teknik, krig och förstörelselusta.²⁷⁾ De innehåller ett varningens rop till naturförstörarna. Genom att visa naturens skönhet och rikedom även i sammanhang, där man inte tror att den finns, t.ex. livet i en tjärn, larverna på ett grässtrå eller bara i den milda, behagliga luften hoppas diktaren att något av detta kanske blir bevarat. Ångesten för att det ska försvinna, vreden över mycket som den moderna tiden lyckats mörda bildar bakgrunden till insektsskildringarna. Samma känsla ligger ju bakom ingenjörseposet "Aniara, och "i denna ambivalens har en hel del av hans diktning tillkommit".²⁸⁾

Det finns f.ö. en inre överensstämmelse mellan skildringen av den oändliga stjärnrymden i Aniara - makrokosmos - och det diminutiva insektsvimmel i grästuvan - mikrokosmos - som på ett fint sätt kommer till uttryck i den tidigare omnämnda episoden, då Martinson ligger på Pampas. I gräshoppans ena, öga - det minsta tänkbara - speglar sig en stjärna - det oändliga. Ingalisa Munck har tolkat bilden så, att Martinson "söker reflektera kosmos i skärvorna av sin dikt"²⁹⁾

Till sist: Son originell konstnär måste Martinson säkert känna en längtan efter att få skriva om något nytt, något som ingen annan skrivit om. I naturen är insektsvärlden det minst utforskade området. Entomologen har rika möjligheter att göra nya upptäckter. Och i litteraturen är insektsskildringarna tämligen sällsynta. Under sådana omständigheter är det lätt att förstå Martinsons förtjusning, när han för sina okunniga läsare får framvisa alla märkvärdigheter uti insektslivet.

3. En ny Linné

Den man som före Martinson sysslade med märkvärdigheter uti insektsvärlden och blev känd därför är Linné. Man kan utan jämförelse mycket väl tala om Martinson och Linné på samma gång, anser Hans Dhejne i en recension.³⁰⁾ Han är inte den förste som upptäckt det.

Jag kan därför inte undvika frågan i vilken mån Martinson har tagit intryck av Linné. Att han läst honom kan man väl nästan ta för givet. Med utgångspunkt från Linnés tal: Tal om märkvärdigheter uti insecterna³¹⁾ ska jag i all korthet göra några jämförelser. Några slutsatser kan man väl inte dra av en så liten undersökning, men det kan ändå vara intressant att se vad det finns för likheter.

Vad som främst faller i ögonen är att det finns en stor likhet i sättet att beskriva insekterna. Båda har en dräplig och humoristisk stil med många jämförelser, bilder

och detaljer. De lägger också märke till samma märkvärdigheter och kännetecken hos de olika insekterna, även om Linné lägger större vikt vid de för människorna nyttiga och onyttiga krypen som finns i husen och deras närhet. Några exempel:

Linné förundrar sig över insekternas jättestora ögon: "se på Spinlarnas otta ögon i en skalle, eller på Bromsarnas och Trollsländornas ögon, af hvilka hvart och et har många små ögon uti sig, in om det större ögat." ³²⁾ På samma sätt skriver Martinson om laphrians ögon, vilka hos människorna proportionellt sett skulle varit större än pumpor.

Sländornas vilda jakt har ofta fascinerat Martinson, Linné utbrister: "Trollsländans köttlösa och många käkar, som faseligare äro bland desse åboer, än Lejonets på jorden eller Hajens i vatnet; ty hon fångar alla de insecter, som henne fara förbi: hon biter af deras benläggjar, som hästen strå." ³³⁾ Hur stekeln klipper av bromsens ben som tagelstrån har vi sett tidigare i denna uppsats. Men även jämförelserna med lejonen och - hos Martinson - krokodilerna återfinnes, vilket framgår av kapitlet De demoniska.

Fjärilens underbara vingar har besegrat Martinson, och även Linné beundrar de "stora, sköna, blomerada och målta vingar, öfver alt spånlagde med små enkla fjädrar." ³⁴⁾

I uppsatsens nästa avsnitt kommer vi att se hur Martinson beskriver spottstritarnas sätt att skydda sig med ett skumhölje. Redan Linné kände till detta: "liksom de små Cicadidae täcka sig inom et skum". ³⁵⁾

Vi har sett hur lysmasken satte Martinsons fantasi i rörelse. Linné fick också associationer om än av lite annat slag: "Sen huru honorne af Lysmasken om sommarnättren lysa i buskarna, brinnande af kärlek, en eld, som icke upfräter, men endast gifver deras män anledning at låna eld." ³⁶⁾

Den hänförda upptäckarglädjen har Martinson sålunda gemensamt med Linné. Båda är lika förundrade, när de ser hur vist skapelsen är inrättad. Däremot kan jag knappast hålla med om att Martinson skulle vara lika from eller frommare än Linné (med den betydelse man vanligen lägger i ordet from), vilket Dhejne i ovan nämnda recension gör gällande. Linné upphör aldrig att prisa Skaparen för allt det underbara han ser i hans verk. Martinson sjunger visserligen skapelsens lov, men han nämner sällan eller aldrig Guds namn.

Den stora likheten finns där emellertid, trots allt: "undrets klara skimmer över naturens tavlor och fantasiens och känslans levande engagemang i naturens skådespel." ³⁷⁾

+++

De i detta avsnitt framförda funderingarna avser alltså, att i all enkelhet svara på frågan varför Martinson skriver så mycket om insekter, men de gör på intet sätt anspråk på fullständighet. Jag hoppas emellertid att de i någon mån kan bilda både utgångspunkt och bakgrund till de följande undersökningarna.

II. TUVANS LANDSKAP OMKRING SKON

När man går att studera insektsvärlden får man vara beredd på mycket också inom sig själv. /.../ Man slungas mellan extremer, mellan meditationer inför hemtrevnadens beskedliga husfluga och den bisarra upplevelsen av rostekelns mekaniska demoni, mellan sköna fjärilar som kröner blommorna och adderar skönhet till skönhet och frånöstående renhållningshjon som rör sig över en död mullvad, däst specialiserade till det rikligaste av allt, till naturens väldigaste ironi: förgängelsen.³⁸⁾

Ovanstående rader inleder Norstedts samlingsverk Svenska djur. Insekterna och är författade av ingen mindre än - Harry Martinson. Det är typiskt att Martinson har fått uppdraget att skriva inledningen till detta stora entomologiska verk och att hans namn där finns med bland raden av kända forskare. (Ruins farhågor var tydligen inte ogrundade!) Senare har den tagits med i Utsikt från en grästuva. Kapitlet heter Tankeäventyret insekterna.

Martinson talar här om något som tidigare berörts i denna uppsats: Skalden - liksom människor i allmänhet - ser framför allt sådant som appellerar till något, som redan finns där inom honom. Det är de ting, som väcker genklang inom människan, som hon framför allt lägger märke till. Man kan utvidga tanken: Känslor som kanske ligger slumrande hos diktaren väcks till liv vid åsynen av liknande fenomen. Det har t.ex. sagts, att en grupp människor kan bevittna en och samma händelse men relatera den var och en på sitt sätt, eftersom de beroende på sin läggning upplevt den på skilda vis.

Därför tänker jag mig att när Martinson i insektsvärlden lägger märke till de två motsatsparen av insektsslag, som han talar om i det inledande citatet ovan, så beror det på att de spelar på strängar som finns där inom honom. Det är stillsamheten och skönheten som tilltalar honom, men deras extrema motsatser kan han inte förbigå. Med ledning härav har jag funnit att alla insekter, som Martinson skriver om i sina böcker, hör hemma inom någon av dessa fyra kategorier. Det faller sig naturligt att i detta avsnitt av uppsatsen ägna dem var sitt kapitel.

1. Beskedliga insekter

Den beskedliga husflugan, som Martinson talade om i föregående citat, tycks i grund och botten inte intressera honom nämnvärt. Det förekommer inte en enda närmare beskrivning av detta djur i hela hans produktion. Kanske hon är alltför vardaglig och tråkig?

Andra vanliga och snälla (mot varandra) insekter, såsom bin, loppor, löss är heller knappast mer än omnämnda.

Det är faktiskt bara en liten begränsad grupp beskedliga insekter, som Martinson har studerat närmare, men de är i gengäld intressanta och ovanliga var och en på, sitt sätt. Gruppen består av följande arter: ekoxe, humla, gräshoppa och strit.

Ekoxen

Ekoxen är en av våra största skalbaggar (upp till 6 cm lång), som är försedd med jättelika, hjorthornsliknande överkäkar, vilka ger den ett ståtligt utseende. Med dessa horn utkämpar den hårda strider med andra hannar under parningstiden. För övrigt är den mycket fredlig. Det är inte underligt, att Martinson imponeras, när han ser följande tornerspel:

De möttes vid ett vägskäl: en av ekkronans yttre förgreningar. Den store högg genast i. Med benen tog den spjärn mot barken och gjorde sig beredd att nypa till den andre med jättetången. Men den mindre hoppade undan i tid. Den hade inget hopp att kunna bryta ner den andres väldiga mandibler. Genast försökte den därför med kringgående manövrer med förhoppning att kunna såra den andre från sidan. Men litande på sin styrka och storlek stod den störste orubblig på grenen och släppte ingen fram. De påminde nu om folksagans två bockar som möttes på en spång. /.../

Plötsligt sprang den lille tvärs över löven. Hoppade från löv till löv likt en dumdristig pojke som jumpar på vickande isflak.

Men just som han tycktes kunna överrumpla den andre föll han igenom lövmassan och hamnade på, en gren långt under; långt bort från fienden. Sedan hittade de nog inte varandra på flera timmar, kanske dagar. ³⁹⁾

Det verkar som om Martinson fann behag i de stora, snälla och lite klumpiga insekterna. Det är något mänskligt över deras fredliga och lite tafatta beteende. Nästa exempel visar det samma.

Humlan

Martinson är uppenbart förälskad i den småklunsiga, vänliga humlan. Hon får många epitet. I Svärmare och harkrank liknas hon vid en brottare och en "godmodig och hungrig björn". ⁴⁰⁾ I Utsikt från en grästuva kallas hon "blommornas starke grovarbetare" ⁴¹⁾ och en "lurvigt överklädd knapp" ⁴²⁾, eller också beskrivs hon så här:

I stället hör man den godmodiga humlan, vars latinska namn passar så bra och ger så fin ordstämning omkring henne, ja, även en verklig ordmålning av hennes flykt i gräset: *bombus, bombus*, I det ordet hör man precis hur hon lämnar blomma och dunsar vidare, byter blomma och växlar igen med en duns till nästa. För varje gång ett nytt *bombus*. I blommor med veka och spensliga stjälkar avbryter hon besöket och retirerar ut igen - *bombus* - medan hon låter blomman räta på, sig, varpå manövern göres om med ytterligare några dunsar och *bombus*. /.../

Mot getingarnas aggressiva ilska och ryckiga lynnighet ter sig humlans sätt som en enda stor hygglighet. ⁴³⁾

Även recensenterna av Utsikt från en grästuva tycks ha fascinerats av denna humla, men ingen av dem utbrister som Hans Ruin efter att vintertid ha läst boken: "Jag hade velat rucka på almanackans stadigt fastlåsta dagar och obekymrat låtit dem glida undan som siffrorna på en bensinmacks mätartavla bara för att få sommaren inom räckhåll och kunna störta mig över första bästa grästuva och ta den anbefallda utsiktspunkten i besittning. ⁴⁴⁾

Humlan är visserligen mycket vacker att se på med sin svarta, ludna päls med gula eller röda och vita tecken, men det är trots detta inte så mycket utseendet som Martinson fäster sig vid som hennes ljud: *bombus*. Det kan här vara på sin plats att ta upp en av de frågor, som ställdes i inledningen av uppsatsen: Vilka insekter hör Martinson?

Humlans "basfiolsträng" är alltså ett av instrumenten i insektsorkestern. ⁴⁵⁾ Andra är "bromsarnas buttra mummel", "stirrbinas stingande spel" och "tambinas matnyttiga honungssång". Men framför allt är det gräshoppan.

Gräshoppan

I Utsikt från en grästuva handlar nästan ett helt kapitel om gräshoppornas musik. "Det är ett ljud som inte liknar något annat och ingen kan härma det", säger Martinson.⁴⁶⁾ Det hörs inte bara i denna bok utan ljuder lite här och var i alla hans verk, alltid oupplösligt förenat med sommaren, särskilt sensommaren. Det är i egenskap av sommarälskare, som Martinson blir hänförd över gräshoppans läte, när han skriver om det både i dikt och prosa. Ofta är skildringen symbolisk.

Högst realistisk är den emellertid i Utsikt från en grästuva, ja, närmast populärvetenskaplig. Martinsons fantasi eggas av analogierna till människolivet, som är så lätta att dra, när han talar om t.ex. gräshoppans instrument. Men samtidigt är hennes läte främmande och oåtkomligt "Mitt i vintern kan vi minnas hur de låter, men riktigt lär vi oss aldrig gräshoppans läte".⁴⁷⁾ Hennes instrument beskrivs på detta sätt:

Vetenskapsmännen, som vet nästan allt, säger att gräshoppan stridulerar. Och det gör hon med hjälp av en sorts filstråke som kallas stridel. Den har små, ojämnheter precis som en nagelfil och sitter på högra täckvingen. När gräshoppan vill spela gnider hon denna stridel mot en smal spelribba som sitter på vänstra täckvingen. Spelribban till vänster är hennes fiol och strideln är hennes stråke. För andra gräshoppor låter ljudet som den underbaraste musik.⁴⁸⁾

Om gräshoppbarnen heter det att de inte alls kan spela stridel. När de är små är det tvärtom svårt att skilja, dem från stritungar. På ången hoppar de omkring och i "det stadiet vill det nästan förstoringsglas till om man skall kunna skilja gräshoppa från strit".⁴⁹⁾

Den likheten har Martinson känt till länge. Redan för närmare trettio år sedan påpekar han i Midsommardalen samma fenomen.⁵⁰⁾

Striten

Emellertid är stritarna märkvärdiga på ett helt annat sätt än gräshopporna. En svensk art heter spottstriten, och liksom Linné vill Martinson gärna förklara varför den heter så:

Den kallas så därför att ungarna först lever i en sorts lödder eller spottskum som här och där syns hänga på höga gräsruddar och örter, oftast på sådana ställen där solen gassar lagom och där det är lä, så att inte en plötslig sommarblåst kan pusta iväg löddret. En sak som vore mycket olycklig för stritungarna. Det där löddret avsondrar de nämligen själva, och inne i varje löddertott kan man finna många stritar som sitter tätt ihop och blåser luftbubblor av sin egen spott. De gör så, därför att de har så ömtålig hud. De skulle alldeles torka i solen om man berövade dem skumtottarna som omger dem. Dessutom skyddas de av detta lödderskun från att bli uppätta av andra smådjur".⁵¹⁾

De svenska stritarna lär sig aldrig spela. Däremot finns det stora utländska arter, sångstritar, som kan spela många gånger vackrare än gräshoppan, säger Martinson. Deras latinska namn är cikada!

Namnet cikada är egentligen grekiskt, ty cikadan lever även i Grekland och lär vara särskilt uppskattad där. För Martinson har namnet en poetisk klang, vilket han tydligen inte har varit ensam om:

Och de märkvärdigt fina poeter som levde för två tusen år sedan visste knappt hur de skulle vända sig för att rätt prisa cikadans sång. Den var för dem gräsmarkens näktergal, eller också insektsvärldens kanariefågel, ty cikadan hölls av en del människor i bur för den vackra sångens skull.⁵²⁾

Och på samma sätt håller den kinesiske bonden sångcikadan i en liten bur av bambu.⁵³⁾

Säkerligen har Martinson på sina resor världen runt själv ibland fått lyssna till cikadans sång i varma, mörka, tropiska nätter. I Amerika har han kanske hört den "amerikanska sjuttonåriga sångstriten". Det namnet måste ha varit helt oemotståndligt för hans lekfulla fantasi:

Den sjuttonåriga, lever sexton år som larv i jord eller bland bark, och är då stum som en fisk. Men den sjuttonde sommaren vaknar den upp till ett nytt liv i ny dräkt. Då breder den ut all sin prakt och sjunger:

Sjutton år tror jag visst att jag är,
en cikada, och nu är jag kär.
Livet ler i den susande alm,
eller är det kanhända en palm.
Fast jag är en cikada ändå,
vilken gren jag än sitter uppå.
Därför lusteligt sjunga jag vill
tirri-lill, tirri-lill, tirri-lill.⁵⁴⁾

2. Rovlystna insekter

Under första världskrigets dagar satt pojken Martin och jämförde en rovtstekels överfall på en broms med en flygare i en krigsflygmaskin. För pojkfantasin var skådespelet ohyggligt spännande. Men Martinson som mogen diktare har inte samma förtjusning för de rovlystna, "demoniska" insekterna. "Den betraktande människan som kommer förbi och som åtminstone till någon del av sitt väsen är fostrad till godhet och mildhet finner kanske skådespelet djävulskt. I våra bästa stunder ser vi i grymheten bara en väg till kaos. Men i den fria naturen är kaos och kosmos ställda sida vid sida på nästan varje punkt och inom varje fenomen. Kanske är detta rätt och kanske är detta ordning. Trots detta är naturens ordning ofta beklämmande."⁵⁵⁾

Martinson försöker ändå att skildra insektslivet objektivt. De grymma, blodtörstiga individerna får sin plats vid sidan om de fredliga. Största intresset visar han följande tre rovinsektsarter: stekeln, laphrian och sländan. Och de faktorer som gör att han fastnar just för dem skulle med ett uttryck för varje art kunna benämnas: intelligentast, grymmast, vackrast.

Stekeln

Steklarna är ett talrikt släkte. T.ex, hör getingar, humlor och bin också dit. En särskild grupp heter rovtsteklar, och som sådan får väl också den "rovgeting" räknas som Martinson iakttar i Det enkla och det svåra. Skildringen är en parallell till skådespelet i Vägen ut.

Rovgetingen anfaller en broms i flykten. Taktiken är att söka tynga ner bromsen tills den uttröttad sjunker till marken, där rovgetingen strax gör processen kort. Själva avrättningen varierar hos olika getingar, påpekar Martinson. "Jag har under årens lopp observerat något hundratal fall. Somliga döda på ett individualistiskt sätt, andra som om de hade sträng drill bakom sig. Så kan en rovgetingsindivid gå till nedslaktning av bromsen utan någon bestämd ordning medan andra åter arbeta mycket systematiskt, ja, gå fullkomligt mekaniskt till väga." ⁵⁶⁾

De båda citerade beskrivningarna av steklarnas jaktmetoder är de enda närmare iakttagelserna av dessa djur i den martinsonska dikten.

Laphrian

Rovflugan laphria är ännu mera sällsynt hos Martinson än steklarna. Riktigt ingående har Martinson bara skildrat henne en enda gång, nämligen i Utsikt från en grästuva. Ofta talar han dock om denna insekt och den föregående, när det gäller att exemplifiera något särskilt grymt och djävulskt.

När Martinson nu noggrant betraktar laphrians ludna ondskefullhet, tycks han emellertid rent biologiskt sett ta miste - enligt Carl H. Lindroth, som anser det föga troligt att det är fråga om denna insekt. ⁵⁷⁾

Martinson menar, att det på den svenska blomsterängen inte finns någon rovgirigare varelse än den röd-gulrandiga laphrian. Den borde heta tigerflugan, föreslår han.

Den jagar helst i stirrande solsken och sätter sig helst på kala, solvarma stenar eller andra hårda föremål, emedan den inte vid uppflykten vill trassla in sina osedvanligt lurviga ben. Helst jagar den de skalbaggar som kryper på marken eller landar på stenar, men kommer den i jaktraseri försmår den inte heller flygande insekter. Den bryter ner en humla under flykten innan denna ens hunnit fatta vad det gäller och överrumplar även den argaste geting, som får dödsbettet någon hundradels sekund innan instinkten hunnit träda till och stjälpå fram den dödsbringande gadden till försvar.

Allra märkvärdigast är dock laphrians ögon. De är så stora att människan, om hon hade motsvarande proportionella dimensioner, skulle ha ögon större än pumpor". ⁵⁸⁾

Laphrian har bara en fiende bland insekterna och det är trollsländan.

Trollsländan

Hon är den enda i hela det surrande sällskapet som kan jaga och övermanna laphrian, som hon gladeligen fångar i luften och förtär under flykten. Ofta går det så fort att man inte hinner registrera det annat än med örat. Först hör man laphrians dova läte som stråksnudd mot basfiol. Så hör man trollsländans vingar rassla mot varandra då hon vänder och går in i anfallskurva. Sedan är det slut för laphrians del. Hon tvärtystnar och blir quicklunch in the air. Man lyssnar efter henne men hör henne icke mer. Hennes korta rövarsaga är all. ⁵⁹⁾

Det är inte att ta miste på Martinsons skadeglädje och tillfredsställelse, om man så får uttrycka sig, över slutet på den rövarens bana. Någon sympati för laphrian kan han inte uppvisa. Hon är som en "ond ande" ⁶⁰⁾ på blomsterängen och sprider skräck bland humlor och stillsamma skalbaggar. En liknande känsla har han för steklarna, och det är väl därför, som han mera sällan skriver om dessa djur.

Egendomligt nog är han däremot helt betagen av trollsländan, fastän denna är minst lika blodtörstig som laphrian om inte mer. Ingen insekt kan besegra

trollsländan. Denna förälskelse finns hos de flesta entomologer. Redan trollsländans namn visar, att det är något speciellt med henne.

Det som fångslar hos trollsländan måste vara den utomordentliga elegans och ändamålsenlighet, som hon uppvisar. Medan allt levande utvecklas och förändras har trollsländan bibehållit sitt utseende under årmiljoner. Det verkar som om naturen var nöjd med sitt verk, så att ingenting skulle ha vunnits på en förändring under tidernas lopp.

Trollsländans kroppsbyggnad är helt avpassad till ett liv i luften. Hon kan utföra alla sina livshandlingar under oavbruten flykt: äta, para sig, lägga ägg, osv. Hon behöver bara landa då och då för att vila sig.

Denna luftiga tillvaro har givit trollsländan hennes underbart genomskinliga utseende. Hennes skönhet och glänsande tyngdlöshet gör, att Martinson bortser från att hon egentligen är en sådan grym jägare och endast prisar hennes strålande uppenbarelse. Han vet knappt hur han ska finna de rätta orden:

De verkar alla som om de vore framställda en skapelsedag när naturen hade juvelerare-tankar. De lyfter. De vänder. Visar sin glans från olika håll. Interferens. Nu skimrar den över i annat, får i tur och ordning topasens, beryllens, smaragdens och safirens skimmer. Man måste snart vila ögonen på en grå broms för att inte bländas.

Dessa sländor med sin smalskönhet inträngd som i laméer från ett ferike oroar med sin skenbart bristningsfärdiga grace. Det är något salongselegant, något nästan dekadent förfinat över dem. Blodfattiga, men heligt vackra persiska miniatyrer faller en i tankarna, och i nästa ögonblick ser man Kina under det sköna förfallets tid; glittrande och spensliga konstföremål från det dekadenta Ming.⁶¹⁾

Här är Martinson ganska långt från den krassa verkligheten. Tidigare har han dock ofta nämnt trollsländan - eller libellen - helt realistiskt och ibland också ryst inför hennes vilda framfart, men utan att beskriva henne närmare.⁶²⁾

Den närbesläktade flicksländan är också en god jägare, fastän mindre till växten och inte så elegant som trollsländan. Martinson har beskrivit henne endast i Utsikt från en grästuva. Han talar aldrig om henne i egenskap av rovinsekt utan stannar endast i utomsinnlig beundran inför hennes skönhet:

Men ännu sprödare än trollsländorna är flicksländorna med sina nästan nålfina bakkroppar. Man tycker att de när som helst skulle kunna klinga av och brista likt spröd kristalltråd. Deras ögon, torax, vingar, ja hela deras varelse är som subtila rader i förfinade poem, så ömtåliga att de skulle krossas sönder vid själva nedskrivningen. De poemen kan bara läsas direkt där de lever i nuet och stämningen.⁶³⁾

Men här är vi redan på gränsen till nästa kapitel om de sköna insekterna.

+ + +

I detta kapitel har Martinsons stora problem med grymheten, som hos insekterna hela tiden skymtat. I den realistiska insektsskildringen löser han alltså problemet genom att inte inlåta sig på så detaljerade beskrivningar som när det är fråga om beskedliga eller vackra insekter. Han undviker inte "de demoniska", långt ifrån, men det faller sig helt naturligt för honom att hellre tala om sina favoriter.

3. Sköna insekter

De sköna insekterna är Martinsons favoriter. "Att vi väljer våra insektsfavoriter efter hur de ser ut, och efter hur intensivt sköna de är, tycks det inte finnas mycket att göra åt. Vi fungerar så. Vi värderar de vackra fjärilarna efter deras vingar, och efter ungefär samma värdeskala som vi värderar vackra blommor med. Ty om blommorna vore gråa som malen var funnes då vår blomsterkärlek." ⁶⁴⁾

När Martinson ska ge exempel på vackra insekter, räknar han upp, förutom fjärilarna, lysmasken och Marie nyckelpiga. Dessa tre tycks för honom vara koncentratet av skönhet i insektsvärlden. Dagsländan, vars skönhet är av helt annat slag, kan emellertid också räknas hit.

Vad Martinson har skrivit om lysmasken har redan citerats i denna uppsats. Den tilltalar honom främst för den stämning den ger: "En lysmask i gräset en sensommarkväll kan där den som en mild magisk lanterna lyser oss till mötes ur tuvan, på ett paradoxalt sätt ge stämning åt ett helt skymningslandskap. Den får genom våra sinnen en rent själisk räckvidd." ⁶⁵⁾

Fjärilarna

Fjärilarna kan sägas spela huvudrollen bland Martinsons insektsfavoriter. Fjärilsmotivet är det ojämförligt vanligaste. Det är endast fjärilarna som beskrivs också på larvstadiet, och bland vilka han beskriver de olika arterna var för sig. Av lättförklarliga skäl skriver han bara om de vackra arterna. Mera anspråkslösa, såsom nattflyn, svärmare (utom den granne ligustersvärmaren och den på dagen flygande bastardsvärmaren), småfjärilar, mal, och vad det nu kan finnas för sorter, får man aldrig läsa om.

Den största och mest imponerande av de svenska fjärilarna är apollofjärilen. Martinson beskriver den både som larv och som fjäril. I Midsommardalen betraktar han den sammetslena mörka larven med de glödande fläckarna och de blå och blåvita strimtecknen. En knubbigare, sammetslenare och aptitligare larv ser du sällan och inom vår nordiska insektsfauna tar den priset från alla andra, i fråga om omedelbar och bestickande skönhet. ⁶⁶⁾

Som fullvuxen fjäril är apollon lika vacker:

... vingarnas härligt mönstrade naturtyg: egentligen genomskinliga kitinvingar bepudrade med ljuvligt täckande färgstoff, ditstrålat av sol över regnbågslampan i paradiset. ⁶⁷⁾

(Egendomligt nog får Martinson inga associationer vid tanke på att denna fjärils namn på latin är Parnassius apollo och att den lever av kärleksört!)

I samma andedrag som apollon brukar makaonfjärilen nämnas. Martinson har endast iakttagit larven, men i gengäld finner han att den är kanske ännu vackrare än apollofjärilens.

Den går i ljusgrönt och streckmörkt (är tvärbandad så) och är så besegrande vacker att man låter den fylla hela stunden - så, att den för tillfället blir den vackraste i universum. ⁶⁸⁾

"Också amiralen är skön", säger Martinson om en tredje av furstarna bland svenska fjärilar, utan att närmare gå in på någon beskrivning. ⁶⁹⁾

En orädd och färgklatschig fjäril är bastardsvärmaren, om vilken Martinson menar att den borde ha ett bättre namn, t.ex. "rödfläcken":

Denne färggranne tistelsugare är så pass ofta i folkögat att den genom ett bra namn borde få burskap också i folkminnet. Den mörkt blågrönblå bottenfärgen på vingen är bläckartad i färgsättet och på denna botten ligger de intensivt karminröda fläckarna dirrande.⁷⁰⁾

I allmänhet uppehåller Martinson sig vid fjärilarnas utseende och färger - det är ju fråga om "de sköna". Men ett par gånger kan man även få läsa om deras beteende, t.ex. hur de går till väga när de suger en blomma.

En gång är det en hagtornsfjäril som slår sig ner på en blomma:

Det smakar salighet, det syns på de vällustiga vingrörelserna. Då och då faller den vingarna sakta samman och breder så åter varsamt ut dem, som om själva nektarsugningen vore en sorts sömning flykt; en flykt på stället, en akt.⁷¹⁾

Mera temperamentsfull tycks ligustersvärmaren vara, för vilken Martinson hyser blandade känslor. Dess namn figurerar i titeln till Svärmare och harkrank. Både ligustersvärmaren och harkranken flyger i skymningen och i mörkret, men för Martinson är de kontraster. Ligustersvärmaren är ståtlig, har ett fast och aptitligt utseende i motsats till de andra skymningsflyna, där särskilt harkranken är obehaglig och spöklik. Den realistiska beskrivningen av dem går emellertid över till att bli symbolisk: svärmaren blir genast mindre och harkranken mera sympatisk. Till det förhållandet ska jag återkomma.

Ligustersvärmarens nektarsugning vid vildkaprifolen i skymningen ter sig för Martinson på följande sätt:

I skymningen, då färgintrycken få vila, påminner han rätt grant om en kolibri framför blommorna i en brasiliansk snårskogslänta. Han har samma beundransvärda förmåga att med dirrande intensitet stå stilla i luften, varvid vingarnas fantastiska svängningshastighet inte längre kan uppfattas av ögat annat än som ett bildmoln i mjukt gråvitt liksom ett virvlande pulver.

Den långa snabeln tycks samtidigt som den är ett sugrör vara ett stöd som kontrollerar svävplanet.

Han är som en flygande fredlig honungsstilet, vars vingar arbeta med svindlande precision. Då han med sin långa honungssticka uppsugit det i blommans djupa, trånga gömmen avsondrade förrådet, ryggar han tillbaka någon tum och förflyttar sig sedan i sidled till nästa blomma.⁷²⁾

Marie nyckelpiga

Martinson har inte upptäckt - eller velat skriva om - nyckelpigan förrän i Utsikt från en grästuva. Kanske är hon alltför vardaglig och snarfager? "Så vitt jag kan påminna mig är Maria nyckelpiga den enda svenska insektsart som utan några reservationer eller förbehåll blivit människans kelgris. Med inga andra insekter är vi så intima, så familjära, den smyger nära och fingernagel-intimt intill vår naturliga naivitet som den förresten bidrar att konservera ända upp i ålderns år. Ingen blir väl så hård eller så sur att han inte någon gång faller för den lilla sjuprickiga."⁷³⁾

Nyckelpigan tycks ge Martinson en känsla av sommarens innersta väsen.

"I nyckelpigans tecken kan vi alla samlas till den diminutiva sommar i sommaren som genom sitt försänkta läge mitt ibland stjätkar, kalkar och bin gör skäl för namnet nuets sommar." ⁷⁴⁾ Det heter också om henne att hon koncentrerar "i sin smyckelika näpenhet stämningen över en solig sommaräng i den glanspunkt av skönhet som hon själv med sina täckvingar bildar". ⁷⁵⁾ Någon direkt beskrivning av henne får man inte - alla känner ju så innerligt väl till denna insekt - men i grästuvan får hon hos Martinson uppträda en gång:

En Marie nyckelpiga spelar för några ögonblick död och dröjer i ett bladveck likt en droppe stelnat lack men kommer snart fram igen, klyver sin röda täckvingesköld till flykt och surrar bort. ⁷⁶⁾

Även när det gäller nyckelpigan undrar man en smula över att Martinson inte tycks bry sig om att hon är en glupsk jägare. Hon sätter ju årligen i sig tusentals bladlöss. Kanske är det för att jakten inte direkt syns. Bladlössen kan väl inte fly, och så är hennes verksamhet nyttig ur mänsklig synpunkt.

Dagsländan

Inte ens det mest naturvetenskapliga verk underlåter att vid tal om dagsländorna erinra om livets korthet och alltings förgänglighet. För Martinson är de som "små svävande förkroppslingar av vemodet inför alla varelsers, nyansers, dofters och aningars förgänglighet". ⁷⁷⁾

Egentligen borde jag inte ta upp dagsländemotivet i kapitlet om sköna insekter, ty Martinson talar aldrig om deras utseende. Det är som om de inte hade något utseende, som om de inte var av jordisk materia. De lever blott några timmar, och under denna korta livstid äter de ingenting, kan det inte heller, eftersom de saknar organ därtill. Deras uppgift är endast att fortplanta sig. Efter parningen och äggläggningen dör de. Liksom nyckelpigan väcker emellertid dagsländan tankar på något riktigt och vackert. Nyckelpigan är sommaren i miniatyr, dagsländan är den stilla sommarnattens vemod och skönhet. Därför vill jag kalla dem sköna insekter.

Sista kapitlet i Det enkla och det svåra handlar om dagsländornas dans i sommarnatten. Martinson berättar hur han sitter i timmar och betraktar den:

I stilla ljumma nätter kan det hända att de flyga omkring ända tills de falla och dö i vattnet. Deras livstid kan vara från bara någon timme till två eller tre veckor, men är svärmen stor trötta de ut varandra redan de första timmarna, emedan deras egen stora tävlingsmassa då driver till topprestationer vars nående faller ut flertalet från kampen. Ett jämnt regn av överansträngda och sprängda sländor singlar då ned på vattnet där de dö.

En del falla i näckroskalkar, en del i gapet på väntande fiskar /.../ Och hela natten svärma dessa som skapades att inte äta, bara ätas. När morgonen kommer med en kåre på vattnet skingrar sig resten av svärmen hägringsartat, försvinner in i morgonen och döden. ⁷⁸⁾

Hela detta kapitel är fullt av anspelningar på döden, och ordet blir också det sista i denna bok, som kom ut hösten 1939. Stycket är kanske inte avsett att vara symboliskt, men som så ofta hos Martinson glider realismen och symboliken över i varandra.

4. Frånstötande insekter

Gruppen frånstötande insekter hos Martinson är märkvärdig så till vida, att den är i det närmaste obefintlig. Det är möjligt att det finns insekter vars liv och utseende Martinson finner motbjudande, men i så fall skriver han nästan aldrig om dem. Visserligen framhåller han: "Vad entomologen vill lära oss är inte att bortse från favoriterna, ty för det mesta har han samma favoriter själv, och de håller. Vad han vill lära oss är att utsträcka vårt intresse även till andra arter, som kanske inte är så snarfagra, men som ändå på ett fångslande och ofta gripande sätt berättar vidare för oss om livet." ⁷⁹⁾ Och denna tes följer han väl i allmänhet själv.

Men att beskriva något riktigt obehagligt och fult i naturen – det överstiger tydligen Martinsons förmåga. När han berättar om någon insekt, som till sitt levnadssätt är tämligen osnygg, t.ex. tordyveln (vilken förresten är den enda i sitt slag i den martinsonska dikten), blir skildringen ändå mycket positiv och nästan vacker. Om några arter säger han, att han inte älskar dem, t.ex. mygg och myror, men det beror inte på deras utseende, att detta skulle vara motbjudande. Ibland nämner han också spindlar, tvestjärtar, tusenfotingar, gråsuggor, m.fl., som verkligen kan sägas vara otrevliga och frånstötande. Enligt biologerna hör dessa emellertid inte till insekterna, varför jag bortser ifrån dem i min uppsats.

Tordyveln

Fastän tordyveln är en s.k. dyngbagge, som lever av gödsel och ruttna växter, är den inte så obehaglig att se på, som man kunde tro. Den betraktas i allmänhet med välvilja, eftersom den är ett nyttigt renhållningshjon. Martinson beskriver den sålunda:

Undersidan är metallblå med intensiv violett skiftning och påminner om glansen hos vissa med konst blånade stål. ⁸⁰⁾

Sedan inbjuder den inte till något närmare studium varken vad färg eller form beträffar. Den bör iakttas "som motvikt mot många alltför angenäma naturfunderingar" och den har "en viss rättighet att få representera sitt speciella medlemskap i totaliteten". Martinson lägger också märke till att den är så trög och trött. Är det kanske "ett exempel på artuppgiftens offerväsen"?

Då tordyveln är ute och letar kryper den alltid mot vinden rakt mot de tunga dunsterna som från spillningsställena kommer dragande längs jordytan. Men ofta finner man den långt inne i skogen/.../ Livet tordyvel är då på väg mot någon ruttnande svamp eller en älglösning inne i gömmena.

Livet är farligt, upptäcker Martinson vid tanke på tordyveln och dess vandringar. Ska han klara sig? Han är likvagnssvart, hans ben knarrar och det gnisslar som av ångest i organismen. Medkänsla och vemod fyller Martinson, där han betraktar tordyveln.

Myran

"Själv älskar jag inte myror", säger Martinson. "Jag har varit i trakter där de pinat mig natt och dag." ⁸¹⁾ Men vad som ändå fascinerar i fråga om dem är deras enorma antal och obegripliga flit. Räkna barren i en myrstack! utropar Martinson. "Liksom inför himlens stjärnor svindlar man inför skogarnas blinda flit." ⁸²⁾ Det kosmiska

perspektivet finns här med. De astronomiska talen. I allmänhet förskräcker de Martinson, ty de är omänskliga och döda.

Men när det gäller myrorna växer i hans fantasi i stället en saga fram. En räv bökar en kall vinternatt i en myrstack för att finna föda.

En natt mitt i den långa sovtiden, långt, långt från sommaren och stråna, märkte de femhundra väktarna, där de halvsovo i vaktkorridoren, en stöt som skakade världen. En kort stund senare var myrstacken halvt ödelagd, och för de överlevande drog kölden dödande genom det uppbrutna hålet i statens sida. Endast några få återsågo våren och grundlade under blygsamma omständigheter det ettusenfemtionionde riket i den sextontusende serien, varje serie omfattande tvåusen statsupprepningar, följande granskogen åt i alla dess vandringar och öden, varför urseriernas ynglingastater nog kunna tänkas ha stått under granarna i Forn-Sibirien.⁸³⁾

Typiskt är att Martinson alltid låter myrorna uppträda om vintern, och ofta kallar han dem just vintermyror. Kanske är det också en anledning för sommarens skald att inte älska dem. Men det egendomligaste med myrorna är, att de så sällan trampas ihjäl. Han tänker sig att de kanske följer markytans små ojämnheter. "Om ett kompani bevåringar marscherar fram över dem blir givetvis kvaddningsprocenten större."⁸⁴⁾

På landsvägarna är faran störst. Förr i tiden gick det riktiga myrvägar över landsvägen, men i bilismens tid är det annorlunda.

Brunröda stackmyrans gamla välkända tvärbäck på landsvägen är nu borta. Nuförtiden gå myrorna över landsvägen i glesa förband, ungefär som när soldatkolonner ska forcera ett spärreldsområde.⁸⁵⁾

Särskilt frånstötande är varken tordyveln eller myran. Martinson kan inte känna någon större antipati mot dem. Han försöker vara ärlig, gör ett mångsidigt urval i insektsfaunan, men finner mest vackra, intressanta eller lustiga djur, någon gång vemodiga, och han älskar dem alla, trots allt. Allesammans "berättar vidare för oss om livet".

+ + + + +

Sammanfattningsvis vill jag än en gång framhålla, att det är svårt att hos Martinson skilja realistisk och symbolisk insektsskildring åt. Många av de iakttagelser om insekter, som citerats i detta avsnitt, följs av filosofiska eller symboliska tankegångar. Ibland glider allt in i varandra.

Som regel har jag funnit de realistiska skildringarna i trettiotalets naturböcker och i Utsikt från en grästuva. Om den senare gäller, att allt inte är nyskrivet. En del naturstycken har publicerats tidigare i olika sammanhang, t.ex. i Svenska Turistföreningens årsskrifter eller det tidigare omtalade samlingsverket *Insekterna*.

Av sammanhanget har också framgått att Martinson helst skriver om de beskedliga och de vackra insekterna. Vidare är det alltid fråga om sådana, som man kan finna i naturen, medan de som förekommer inomhus helt saknas. Någon mångsidig bild av den insekt han beskriver ger Martinson mera sällan. I regel är det fråga om karaktäristiska drag i utseendet eller beteendet, som målas med fantasifulla bilder.

Ofta förmänskligar Martinson insekterna, mitt i en för övrigt noggrant biologisk skildring. Ibland blir jämförelsen lustig och full av humor, ibland, när liknelsen är hämtad från kriget - särskilt i de tre trettiotalböckerna - blir stämningen vemodig, sorgsen eller rent av ångestfylld.

Sven Delblanc anser, att Martinson helt objektivt försöker återge vad han ser i naturen: "Han har stått i nära förbund med skapelsen och som ett objektivt medium bara fört vidare de visioner som passerat hans sinnesinstrument."⁸⁶⁾ Miman i Aniaya är ett sådant medium som förmedlar visioner ur universum, och Delblanc undrar om inte Martinson uppfattar sig som en mima. I verkligheten är Martinsons skildringar dock inte särskilt objektiva, utan har en omisstkännlig martinsonsk prägel.

Till slut står Martinson ändå undrande inför det absolut främmande, för mänskliga sinnen obegripliga hos insekterna. "De förblir alltid i speciell mening främmande för våra sinnen, något bortomdjuriskt. Fysikaliska underverk snarare än animaliska."⁸⁷⁾ De borde intressera fysikern lika mycket som biologen. Och i grund och botten var det ju detta som lockade Martinson ut i insektsvärlden.

III. TÄNKANDET UTE PÅ ÄNGEN

Vår undran för dagen tog vid
där alla somrars undran slutat.
Bisarra små hushåll var gömda i tuvorna.
Knappt till att fatta var insekternas liv
förrän tanken förirrat sig in med dem
i gåtfulla tunnlar där inga språk bodde.⁸⁸⁾

Att skriva om insekter är att försöka uttrycka det utsägbara, det ofattbara. Detta gäller iakttagarens beskrivning av "tuvans landskap omkring skon". I ännu högre grad gäller det när tanken förirrar sig in i det gåtfulla livet där, när symbolerna börjar dra förbi. Symbolen är ett hjälpmedel att förtydliga en svåruttalad tanke. Hur obegriplig blir inte symbolen, när även hjälpmedlet är helt oförståeligt.

Martinson väljer att som symboler använda sådana insekter som är välkända och älskade. I själva verket är det fråga om endast några få arter, som ständigt återkommer: fjärilen, de tre musicerande: gräshoppa, syrsa och cikada samt icke närmare preciserade rovinsekter. Någon enstaka dikt om dagsländan, humlan och ollonborrarna förekommer även.

1. Diktens tavla

Martinson har skrivit dikter med insektsmotiv, där insekterna varken är realistiskt eller symboliskt skildrade. Jag kallar sådana dikter för en tavla, eftersom det tycks mig att Martinson här försöker måla med ord i stället för (vilket också förekommer) med pensel eller ritstift. Antingen utgör insekterna i dessa dikter små levande detaljer i tavlans helhet, smältande in eller kontrasterande, eller är hela insekten som en tavla. I själva verket är det väl dessa naturimpressioner, som är hans specialitet.

Man finner sådana dikter i de flesta diktsamlingarna från och med Passad. I denna samling finns det en dikt med titeln Bild vid vattnet. Den föregås av två andra med insektsmotiv, vilka också kunde kallas för bilder, tavlor. Den första är en bild av

skogen om aftonen, en bild som förutom ljus också innehåller ljud och rörelse. Första strofen i dikten Aftonskog:

Här dolskas granarna i tunga kåpor
och sländornas eskadrar leda jakten
mot aftonsolen.
Här sjunga tranorna i mörka tempelskogar
där duvor dovröstat allt beklaga.⁸⁹⁾

Sländorna utgör här en snabb, blixtrande detalj, som står i skarp kontrast till den mörka, stilla bakgrunden. Två sidor senare i Passad handlar en annan aftondikt, Ollonborrharna, helt och hållet om de egendomliga skalbaggarna. Dikten lyder i sin helhet:

Sommarkvällens himmel är som en vacker ögonvita.
Dovt dra ollonborrharna
med långa brummanden förbi.
När någon gång de landa
ser du deras gammalmodigt underliga prakt,
täckvingarnas dämpade gröngyllne glans
som av indisk mässing.⁹⁰⁾

Här är insekterna själva en tavla, som är målad både med ljus, ljud och rörelse. Det måste vara mera tillfredsställande för Martinson att få måla på detta sätt, än att bara rita med ljuset och formen som enda medel. Ingvar Holm skriver i sin martinsonbok att dikten är lekfullt formulerad.⁹¹⁾ Men framför allt ger den väl en intensiv närvarokänsla av stilla sommarkväll.

I Cikada finns en dikt som, liksom Aftonskog, har insekten som en detalj i tavlan. När daggen fallit heter dikten, vari sommarnattens halvsjymning och ljudlöshet frammanas. Nattfjärilen inleder dikten och slår an dess grundackord:

En orkidesökande nattfjäril
vinkar med tysta vingar i grässjymningen.⁹²⁾

Till skillnad mot Aftonskog är bilden av insekten här ingen kontrast utan smälter fullkomligt in i tavlans helhet.

Ibland skildras insekten i rörelse och kan då med kontrastverkan förstärka känslan av absolut lugn och stillhet, t.ex. i dikten Före åskstormen:

Himmelen svartnar i julinatten.
Blixten i fjärran har flammande grenar
Sländan som vilat på lugnande stenar
söker sig bort över kolnande vatten.⁹³⁾

Sländan som först vilat och sedan flyger bort ger en föräning om vad som komma skall, ger en känsla av lugnet före stormen. Spänningen och den tryckande atmosfären blir påtaglig. En liknande bild finns i samlingen Vagnen, dikten Insjösommar, där några rader lyder:

Då kilade vattenskräddarna till på vattnet
snabbt från alla håll för att hinn ta mått
på det stillnade vattentyget före blåst och byar.⁹⁴⁾

Den lustiga bilden med skraddarna och tyget målar med önskvärd tydlighet den stilla blanka insjön en sommarkväll. Vattenskraddarnas rörelse förstärker bara intrycket av blickstill luft och vatten - de kan ju endast springa på vattnet när det är helt lugnt.

På detta sätt har Harry Martinson i alla de senare diktsamlingarna målat små impressionistiska tavlor. T.o.m. i Aniara kan man, långt ute i världsrymden, minnas bilden av fjärilarnas dans och humlors brummanden på sommarängen.

Dessa små dikter består bara av några enkla, stillsamma ord om något, som vi alla känner igen. Martinson uppskattar själv denna enkelhet i diktningen. Han säger det i en kommentar till en annan skalds dikt, Runebergs Bonden Paavo. Enkelhet, saklighet och humor tilltalas han där mest av.⁹⁵⁾ Att igenkännandet är viktigt framhåller han i en intervju: "Konsten måste röra vid något som redan finns där inom mänskorna, om än aldrig så dolt och förträngt, och hjälpa dem in på meddiktande associationsbanor."⁹⁶⁾

Det viktigaste i dessa dikters tavlor är kanske inte de målade och stämningsskapande orden, utan det som inte står där, det vita pappret mellan raderna, där läsaren själv måste fylla i.

Åke Janzon säger i detta sammanhang: "hans styrka som diktare har varit hans förmåga att visa oss tingens egen poesi /.../ Konsekvensen av en sådan estetisk lära och hushållning borde väl egentligen bli att diktningen skulle vara överflödig, om alla lärde sig konsten att finna poesi överallt där den finns /.../ Men så läraaktig har ingen hunnit bli."⁹⁷⁾

2. Fjärilen och dagsländan

"Det finns en fjäril i Harry Martinsons dikt. En underligt svårfångad fjäril"⁹⁸⁾, skriver Björn Julén i sin recension av Gräsen i Thule. Den har fladdrat genom de flesta av Martinsons böcker, och jag finner att den alltid efterlämnar ett intryck av glädje och lycka. Kanske är den inte lyckan personifierad, men den är drömmen om lyckan, som inte låter sig krossas, trots en framtid som ter sig allt mer dyster - kanske den framtid som tecknats i Aniara. Och Martinson uppmanar oss om och om igen att ta vara på dessa stunder av lycka, dessa "lyckliga möten", så att man har någonting att minnas, när den dystra framtiden blir verklighet.

De många dikterna med fjärilsmotivet efterlämnar dock inget entydigt intryck av lyckodrömmen. Varje dikt har sin egen variation av detta tema, och Björn Julén har förvisso rätt, när han i ovan nämnda recension fortsätter: "Och denna fjäril är det skyggaste i Martinsons lyrik – alltid glider den undan, räddar sig ut ur analysernas fjärilshåv."

Icke desto mindre ska jag - med hjälp av vad som skrivits om Martinson - försöka tolka denna symbol. Som utgångspunkt väljer jag den första av dessa dikter med fjärilsmotiv, Fjärilen, ur samlingen Natur, vilken i sin helhet lyder:

Född till att vara en fjäril
fladdrar min svala låga
på gräsets tunga sammet.
Barnen jaga mig.
Solen går ner bortom malvorna och tuvan,
räddar mig till natten.

Månen stiger; den är fjärran, jag är inte rädd,
jag lyssnar till dess strålar.
Mina ögon få hinnor till skydd.
Mina vingar sammanklibbas av dagg.
Jag sitter på nässlan.⁹⁹⁾

Gunnar Svanfeldt har analyserat dikten i Lyrisk tidsspegel.¹⁰⁰⁾ Han menar att den är fylld av romantisk naturbesjälning och kallar Martinson en "verklighetsromantiker, en naturalistisk drömmare". Fjärilen i dikten är dock inte konventionellt romantiskt skildrad, symboliserar inte odödligheten eller det sköna. Den har inte mycket mänskligt över sig utan uppfattas zoologiskt, har t.ex. helt andra sinnesorgan än vi. Martinson lever sig in i dess väsen och uttrycker sin upplevelse så koncentrerat och objektivt, att Svanfeldts tankar leds till den östasiatiska konsten med dess svala förfining.

Hans O. Granlid kallar dikten "en romantisk-naturalistisk djurmonolog".¹⁰¹⁾ Ingvar Holm har emellertid funnit djupare symboler: "I den lilla naturimpressionen finns döden på varje rad antydd i serena bilder. och anspelningar. Ordet är aldrig klart uttalat men alltid närvarande."¹⁰²⁾

Den tunga sammeten ger associationer av dödsgemakens sammet. Den nedgående solen och månen som stiger tecknar döden i naturuppgåendet, ögonen brister, vingarna klibbas samman. Sammansmältningsprocessen mellan jaget och naturen-fjärilen är fullständig. Diktens sista ord för tankarna till Nässlorna blomma, som var under arbete vid diktens tillkomst. Uttrycket röjer förtrolighet med sådant som förknippas med smärta.

Holm sammanställer diktens symbol med en teckning av Martinson från slutet av trettiotalet. Den föreställer en död eller sovande flicka som sitter på en blomma med händerna försvinnande i grönskan. Tavlan är ett självporträtt och den döda flickan är samma person som fjärilen på nässlan, den i naturen insomnade.

Det är en vanlig tolkning att Martinson upphäver medvetenhetsgränsen mellan människan och naturen. Mig tycks det att Fjärilen innehåller det första anslaget i ett ackord, som med tiden fick allt fler övertoner: uppgåendet i en natur som är den bättre och riktigare tillvaron, därför att den är sig själv, omedveten om ondskan och med det som vi kallar skönhet som det naturliga livselementet, och där människans sinnrika tankar och konstruktioner är överflödiga, därför att allt redan fungerar helt självfallet. Mina associationer går gärna till Bibelns skapelseberättelse, där människorna levde i paradiset, omedvetna och lyckliga, precis som "liljorna på marken" och "fåglarna under himmelen".

I en intervju talar Martinson om just paradiset: "Jag höll på med en paradisdikt som aldrig vart färdig. Den handlade om en Adam och en Eva som bodde, levde på ett fartyg som ständigt färdades, aldrig nådde fram. Ett fartyg på vilket fanns trädgårdar, växter, djur ... En omvänd Aniara-färd, en evig jordisk resa, mild, stilla."¹⁰³⁾

Fjärilen-naturen är drömmen om denna självklara lycka.

+ + + + +

Det dröjer till Svärmare och harkrank innan Martinson åter ger en symbolisk fjärilsskildring. Jag har tidigare nämnt ligustersvärmaren, som titeln syftar på. Jag nämnde också att svärmaren och harkranken representerar var sin människotyp. Svärmaren är stolt och rovdjurslik, vacker och överlägsen. Harkranken är spöklik och motbjudande, men samtidigt patetisk i all sin bräcklighet.

Boken kom ut 1937. Mina tankar går till nazismens rastänkande med

övermänniskan och så de andra, mindervärdiga, där särskilt judarna ansågs överflödiga. Kanske vill Martinson med dessa symboler protestera mot att människor ordnas in under kategorier med högre eller lägre värde.

Relationerna människa-insekt står i centrum också i titeldikten i Cikada. (Passad innehåller ej någon dikt med fjärilmotiv.) Här jämförs fjärilen med syrsan och cikadan och andra insekter. Eftersom titeln är Cikada, vill jag ta upp dikten i nästa kapitel.

Inledningsdikten i samlingen Gräsen i Thule är i sin helhet ett anrop till fjärilen, Ekosång till fjärilen. Här är det samma fjäril som Bellman besjungit en gång där den "vingad syns på Haga". Det är inte bara rytmen som påminner om bellmandikten:

Fjäril tag vår sorg avdaga
i en tid av pansrat sår.
Låt din flykt vår tyngd förjaga
till den natt som återstår.
/.../ ¹⁰⁴⁾

I en recension skriver Björn Julén: "I detta anrop till fjärilen återklingar inte bara den fulländade pastischens eko, här växer också fram en besvärjande bön om det enda som kan stå tidens hårda verklighet emot - ett skimrande juniunder /.../" ¹⁰⁵⁾ Han menar att fjärilen ska lära oss uthållighet och glädje i en svår tid. I all sin sprödhet är den nämligen stark och tapper. Det är ett under att den fortfarande fladdrar i det karga Thule, men det är just naturen, gräsen, i detta Thule, som är fjärilens enda möjlighet att överleva. Det är dessa som fattar fjärilens trångmål längs frusna stränder.

Staffan Larsson menar å sin sida i sin recension, att det ligger en spänning mellan hoppet och den ödsliga känslan av vanmakt, som hotar att förlama diktaren och oss alla och diktens ord. "Han för i sina dikter en oavlätlig livsuppehållande och livsbevarande kamp mot förflockningens, onskans och förgängelsens makter". ¹⁰⁶⁾

Åke Janzon, slutligen anser att dikten "kan uppfattas som en elegi över poesiens villkor i en hårt förvandlad värld". ¹⁰⁷⁾ Denna tanke är också Julén inne på.

Den yttre ramen i dikten är hösten och förgängelsen. Jag tänker mig att denna, som så ofta hos Martinson, symboliserar slutet på en lycklig tid och väntan på den mörka, onda framtiden. Ännu blommar några astrar och rosor, men vallmon håller på att brinna ut. Vallmon har kallats för drömmens blomma! I den följande strofen talas det om, att tiden ännu är tillhanda, morfidens vinge är ännu ej död. Morfiden är drömmen, drömmens gud. Kanske är det fjärilen, "lätta tyngdens anda", som är bärare av drömmens vingar, som ännu lever och som är den enda som kan läka svårmodet inför gravens vanmakt. Då skulle det vara drömmen och minnet av sommaren, som ensamt kan trösta i denna tid av pansrat stål, av "multna dödens bud".

Här minns man miman i Aniara. Hon visar rymdresenärerna bilder från den sköna jorden och tröstar dem med dessa visioner (drömmar). Diktens sista rader förstärker dessa associationer: "där ditt minne evigt blommar/ i en hårt förvandlad dal". Den hårt förvandlade dalen kan vara Doris dal, jorden, som så hårt förvandlats av radioaktiva strålningar, att man fick lämna den.

Sålunda representerar fjärilen även i denna dikt drömmen om lyckan, glädjen och skönheten, en dröm som Martinson med sin svarta syn på framtiden har föga hopp om att få se realiserad.

En annan dikt i samma diktsamling uttrycker denna tanke klart och otvetydigt. Den heter Stunden och lyder:

En stund av lycka satt vi tyst
och såg på fjärilarnas dans.
Med gula fanor svängde de
i solens högtidsglans.

Vi tänkte: det blir skönt en gång
att minnas varje sådan stund
när stunder utav annat slag
har hunnit hopa sig till år
en gång när alla sting som ges
ha vuxit ut till sår. ¹⁰⁸⁾

Utmärkande för Martinsons framtidstro är, att stingen som ges inte läks utan växer ut till sår. Han som kallar sig "varnare" för atombomben tänker kanske på de sting som ges folken emellan och som kommer att växa ut till sår. I så fall behöver vi verkligen att lägga fjärilarna till våra minnen.

Samma åskådande av fjärilen - här tillsammans med biet - finns i den nästföljande dikten. Den heter I solen och hör nära samman med den föregående. Här har diktaren, liksom i Fjärilen, levt sig in i naturen, ser den ur insektsperspektiv:

Biet mot solen den sköna
steg över kupans kupol
såg hur på ängarna gröna
blommorna dukat till mål.

Fjärilen klädde sig vacker
skyndade bort till en dal.
Där tänkte hon fladdra en månad
i solens älsklingsdal. ¹⁰⁹⁾

I denna enkla, nästan barnsliga dikt är fjärilarnas dans, som beskrevs i den föregående, närmare preciserad. Det är feststämning i båda dikterna: högtid, festligt mål, dans. Den sköna solen är upphovet härtill. Man kan jämföra detta med Martinsons uttalande om solen som den enda självklara källan. I insektsvärlden är beroendet av solen mycket större än annorstädes. En regnig sommar finns det inga insekter. Solen är alltså helt påtagligt insekternas livgivare. Därför är det feststämning i solen. Här kan man åter tala om Martinsons uppgående i naturen - fjärilen. Men vad fjärilen i denna dikt beträffar kan den dessutom, liksom i det föregående, förstås som drömmen om lyckan. Orden "solen älsklingsdal" påminner återigen om Doris dal, som förvisso är solens älskling bland våra planeter. Endast en månad har fjärilen på sig att dansa här. Drömmen om lyckan är kort, den är egentligen bara "en stund av lycka", som det gäller att ta vara på.

Så fortsätter Martinson att i denna diktsamling, den som följde närmast efter Aniara, varna för förstörelsen genom att visa fram allt det sköna som jorden har att erbjuda. Gräsen i Thule varnar på ett positivt sätt för det samma som Aniara.

+ + + + +

Fjärilsmotivet i diktsamlingen Vagnen kan tolkas på samma sätt som i det föregående. Kanske är det tydligare uttalat här. I dikten I sommaren heter det t.ex.: "I sommaren tumla fjärilar som ljusdrömmar fram".¹¹⁰⁾ På samma sätt sägs det i Själens fjäril, vilken i sin helhet lyder:

En fjäril har uppsänts av ängen. Den liknar en själ.
Nu vacklar den glimtande fram genom sommarens dal.
Helt snopen ser rovbaggen på hur den vinkar farväl.
Nog borde den ätas om man kunde svälja dess schal.

Jag tar väl och frossar dess larv, tänker rovbaggen tyst.
Långt mera förkroppsligad passar den då till mitt svalg.
Då tar jag den plötsligt den hinner ej säga ett knyst.
God är den och något att ta på. Den smakar som talg.¹¹¹⁾

Dikten har en enkel, barnslig sagostil med en raffinerad blandning av sanning och överklighet. Den här gången väljer Martinson att leva sig in i motståndarens, rovbaggens, värld. Men uttrycken "själ" och "förkroppsligad" är oroande, särskilt när man har den föregående diktens benämning "ljusdrömmar" i tankarna. Vems själ är det fråga om och hur ser en förkroppsligad själ ut? undrar man. Och vem är det som tycker om att sluka förkroppsligade själar?

Uttrycket "ljusdrömmar" i det föregående har samma klangfärg som "lyckodrömmar", de drömmar som Martinson och hans sällskap drömde vid skådandet av fjärilarnas dans i solen. Här heter dikten "Själens fjäril" och då ligger det nära till hands att översätta det till "själens lyckodrömmar". Drömmen om lyckan är skör och osäker: den "vacklar glimtande fram" genom sommarens (solens, Doris) dal.

Rovbaggen är drömmens fiende, dvs. är den dystra verkligheten. Men nu kommer en glimt av optimism in i bilden. Drömmen är så vacker och vidlyftig och just därigenom svår att förstöra, liksom fjärilsvingarna är svåra att svälja. (Det sistnämnda upprepas i dikten Fjärilarna, som jag annars inte har närmare undersökt, där det heter: Fjärilarna har inga vingar./ De flyger med hjälp av vidlyftiga orientaliska schalar./ Naturen hjälper dem med detta./ Den har skapat dessa granna schalar/ för att fjärilen skall bli svårare att svälja.¹¹²⁾)

Den förkroppsligade drömmen, den vackra men hjälplösa fjärilslarven, kan tolkas som det goda i tillvaron, det som verkligen finns där, men som snart kommer att falla offer för grymheten och ondskan, vilken segrar till slut.

Så har även denna dikt visat sig vara djupt pessimistisk. Visserligen är själens dröm oförstörbar, men likaledes är den helt orealiserbar. Den är och förblir en dröm.

Att drömmen ändå är viktig och värdefull framgår av den tredje dikten med fjärilsmotiv i denna samling, dikten Trumf.¹¹³⁾ Den är placerad två sidor före Själens fjäril. Livet liknas här vid kortspel. Trumf och ess är sådant som människan behöver för att kunna uthärda: Kvinna, Sol (båda med stora bokstäver!), jord, hav och vind. Men hackorna Slit och släp är desto fler. "Och kan en brokig fjäril förvilla din grimas/ så försumma inte tillfället./ Fjärilarnas död är alltid så. nära./ Det flyktiga bör man ta vara på." Och i slutet av dikten manar Martinson: "Du bör ta vara på dessa skygga stationer,/ alla lyckliga möten på din väg mot de slutliga förlusternas år". De lyckliga mötena är insekterna, gräset och snigeln, förklaras det dessförinnan.

Här talar Martinson rakt på sak: Den brokiga fjärilen i all sin flyktighet och lättförgänglighet är den som kan liva upp den tröstlösa vardagen där man vandrar

mot döden, vilken kommer till slut i vilken form det nu kan vara. Det är som om Martinson finner en tröst i att insekterna är så hjälplösa och dör så lätt, fastän de ändå finns överallt och betyder så mycket för oss. På samma sätt är det med de ljusa, lyckliga drömmarna. De skulle finnas hos varje människa, visserligen svaga och bräckliga, men oändligt betydelsefulla.

Dessa försök att tolka fjärilssymbolen bör betraktas enbart som förslag. Det finns säkert många andra tolkningsmöjligheter. De flesta av dessa dikterna har aldrig analyserats. Men jag vill till slut framföra en tolkning, som Björn Julén gjort i den tidigare citerade recensionen. Han menar att fjärilen kan symbolisera dikten och diktens ord. "Ty just genom medvetandet om sin ordmusikaliska virtuositet är Martinson så okritiserbar - han vet att orden tar makt över honom, men han vet också att han själv kan ta makt över orden. Och att han till sist alltid gör det, att han lyckas rädda fjärilen, också ur dess dödsnära fladdrande, ur den 'tysta striden'." ¹¹⁴⁾

Denna tolkning har jag inte använt vid de hittills behandlade dikterna, även om jag finner den sannolik. I gengäld kommer jag att tala närmare därom i nästa kapitel, där den ligger närmare till hands. Men mycket talar för att fjärilarna, ja insekterna över huvud taget, är symboler för dikten, diktens ord, diktaren. (Martinson liknar t.ex. ibland den tryckta bokstaven vid en myra!)

+ + + + +

Några få dikter av Martinson handlar om sländorna. Två av dem har jag skrivit om i föregående kapitel. Där utgjorde de endast en detalj i diktens tavla. Troligen tänkte Martinson på trollsländor, eftersom det talades om jakt och vatten.

Om dagsländorna handlar det sista kapitlet i Det enkla och det svåra, vilket jag förut nämnt. Skildringen är en blandning av realism och symbolik. Jag tog även upp det faktum, att kapitlet är placerat sist i den bok som utkom strax före andra världskrigets utbrott och att det hela tiden talar om döden.

Gräsen i Thule innehåller en dikt med likartat innehåll. Den heter Sländorna, och lyder i sin helhet:

Vi har fäst sländans korta liv
vid några talesätt och ordspråk
och nämner henne ibland om vintern.

Så gör ock gudarna med oss en gång
när den svaga krusningen av vårt raseri
dött bort i Vintergatan.

Som sländorna är vi.
Fattiga som de.
Endast gudarna är rika.
Endast gudarna har råd. ¹¹⁵⁾

Dikten uttrycker ett människoförakt, som kanske kan vara svårt att förstå när det gäller Martinson, "den leende diktaren". Själv har Martinson förklarat, att han inte finner människorna mycket värda att älska. "Man har inte förstått att jag alltid har varit mycket av asiat; jag kan le och hata på samma gång." ¹¹⁶⁾ Att han har en mörk syn på framtiden har jag visat tidigare.

Människorna i denna dikt är svaga, fattiga, ändå fulla av raseri, men i grund och botten inte mycket värda. Att det kommer att sluta illa för dem visar raderna. "när den svaga krusningen av vårt raseri/ dött bort i Vintergatan". Martinson väntar sig en kosmisk katastrof av det slag han skildrat i Aniara.

I samma förhållande som vi står till dagslåndan, står gudarna till oss. Det gäller även i fråga om livslängden. Gudarna lever längre, är rika, har råd. Råd till vad? Kanske till att uppträda som vi gör, så övermodigt och stortaligt, som om vi klarade av att styra tillvaron.

Vem är då gudarna? Martinson kallar sig inte religiös. Man har visserligen jämfört honom med den fromme Linné, som såg Gud på ryggen, när han vandrade i naturen, men det är inte fromheten som utgör den största likheten dem emellan. Någon dyrkan av naturen, panteism, kan det inte heller vara fråga om här, eftersom naturen troligen går under tillsammans med människan. Återstår tron på något slags väsen som är större än Vintergatorna - i mitt tycke bra lik den kristne Guden.

+ + + + +

Sländorna symboliserar alltså människornas litenhet och livets korthet. Den symbolen är besläktad med fjärlissymbolen men är klarare utsagd än denna, mera preciserad. I fortsättningen skall jag visa hur insektssymbolen blir ännu mera koncentrerad.

3. Ängens musikanter

I uttrycket "ängens musikanter" sammanfattar jag syrsan, cikadan och gräshoppan. I Martinsons dikt spelar och sjunger de nämligen alltid. Deras utseende är det däremot aldrig tal om. I allmänhet har man inte gjort någon större åtskillnad mellan de tre insekterna - åtminstone inte litteraturkritikerna - men jag vill ta upp varje art för sig. Man kan nämligen urskilja någon liten åtskillnad i deras symboliska användning i dikterna.

Den första dikt, där någon av dessa insekter har skildrats, är Höstsyrsan i samlingen Passad. Detta föranleder mig att först undersöka motivet syrsan. Dikten har följande ordalydelse:

Trots att dimman knappt vill lyfta
sig ur höstens knäckta säv
dröjer syrsan med att snyfta
om förgänglighetens väv.

Aldrig hon ditt sinne skrämmer,
ökar ej förgängelsen.
Med en glöd som ej förstämmer
sönderfaller sommaren .¹¹⁷⁾

Martinson har själv kommenterat denna dikt och förklarar: "Den dikten håller jag på själv, den uttrycker min livsfilosofi: man ska inte försöka skrika högre än ohjälpligheten. Det finns en sund fatalism som varje människa bör försöka lära sig. I mina bästa stunder har jag den livshållningen."¹¹⁸⁾

Därmed har en utgångspunkt givits för tolkningen av de övriga dikterna om syrsan, men även cikadan och gräshoppan.

Förgängligheten och alltings slut är ofrånkomlig och det måste man acceptera. Människorna har här något att lära av syrsan och av sommaren. Inställningen påminner om Oehlenschlägers romantiska psalm "Laer mig, o Skov! at visne glad".

Några sidor senare i samma diktsamling heter det i dikten Blad:

/.../
Gräsens sista syrsor höras spela
med sina, felor stämda
till en bejakelse som är dem egen.

Under gula blad som redan fallit ned
på strån och tuvor
ljuder deras sisel och knitter
glatt från fält till fält.
/.../ ¹¹⁹⁾

Paradoxalt nog är naturen-syrsan glad, när den nalkas sitt slut, förkunnar Martinson liksom Oehlenschläger. Hösten exploderar i färger och syrsan spelar som aldrig förr.

Syrsan har på detta sätt en uppgift som förkunnare eller lärare, vilket visas ännu tydligare i två dikter i Cikada. Den första är inlednings - och titeldikten. Här har fjäril, syrsa, cikada och andra smärre insekter jämförts. ¹²⁰⁾ Martinson talar med längtan om att kunna fly den hårda verkligheten: "Vem önskar ej åt dödsdömd man/ att kunna bli en fluga/ som fritt flög ut ur dödens cell", och när krigens eldar brinner att plötsligt bli förtrollad till cikada eller dansa bort i fjärilskläder. Då skulle ondskan inte ha någon makt över en, eftersom man var för liten. Men en dag skulle också den verklighetsflykten ta slut och glädjen vara förbi. Syrsans uppgift är att tala om tidpunkten när detta ska ske: "tills syrsan säger till att nu/ är tid att återvända/ till världen där giganterna/ på nytt vårt liv skall skända." Man kommer dock att "på våldets fält", ända till sin död, alltid längta till den tid då, man "lekt fjäril och cikada".

Inom parentes sagt: Detta att fly till insektsvärlden, där syrsa och cikada "gör oss alla glada", och så leka att man själv är insekt, följer Martinson alldeles bokstavligt. Han sätter sig verkligen ned vid tuvan och tar del i insektslivet där, lever sig in i insekterna och blir faktiskt också glad. Man kan tolka dikten som en bokstavlig uppmaning: Gå och gör så!

Delvis påminner stämningen i denna dikt om den i fjärilsdikterna. Här finns samma dystra framtidsvisioner och samma glädje i att drömma sig bort från den i nuet, söka lyckan i denna stund: "Så bör vi alla passa på/ och spela på vår lyra". Ordet "lyra" för tankarna till diktkonsten. Kanske menar Martinson att insekternas värld symboliserar diktens värld, fantasins och "tankeäventyrets" värld, och att vi ska fly dit. Emellertid är det syrsan som vet när det är dags att återvända till verkligheten. Hon tycks vara något av en profet. Men hon spelar och gläds, "dröjer med att snyfta", så länge som möjligt.

I en recension av Cikada säger Sven Delblanc: "Syrsan, samlingens huvudperson, måste ses mot bakgrund av den gamla fabeln. Men sommarens sångare är inte här som hos Esop eller La Fontaine representant för kortsynt lättsinne. Syrsan vet att den ska skördas av vintern men spelar ändå: det är det stackars kräkets heroism och tragik." ¹²¹⁾

Lite längre fram i samlingen finns den lilla dikten Sensommarkväll:

En stjärna lyser sönderspillrad
till en tråd i bäcken.
En syrsa förkunnar
blåklockans åsikt:
att hänga lätt i gräset,
att slippa ringa
till domedag och världsdöd.
Och stjärnan medger allt och ringlar
sönderspillrad.
Syrsan spelar.¹²²⁾

Åter förkunnar syrsan. Aningen om en kosmisk katastrof hänger i luften. Stjärnan lyser redan sönderspillrad. Domedag och världsdöd är nära, syrsan ska förkunna därom, men hade helst sluppit. I all sin enkelhet kan dikten dessutom läsas som den står: Man ser den dallrande spegelbilden i bäckens strömmande vatten och känner doften av vintern som nalkas med död för syrsan och blåklockan.

Det visar sig i dessa dikter att syrsan är en symbol för diktaren. Han är den profet som med klarsyn skådar in i framtiden och förstår vad som ska komma, människosläktets undergång i krig och fasa. Denne diktare är framför allt Martinson själv. Syrsan är med andra ord hans diktjag. Och syrsans-Martinsons uppgift är att dikta och trösta, varna och uppmuntra människorna, samt förbereda på det kommande. Helst hade han sluppit!

+ + + + +

Cikadan förekommer symboliskt egentligen bara i den redan omnämnda titeldikten i diktsamlingen med samma namn. Själva insekten tycks inte betyda så mycket för Martinson, men namnet har en speciell klang för honom.

Jag vill i det sammanhanget fästa uppmärksamheten på öknamnet "Den behagliga skuggans cikador", vilket Li Kan och hans lärjungar fått av omgivningen (Passad). Filosofen och vishetsläraren Li Kan sitter lugn och besinningsfull under trädet och mediterar, fjärran från livets stridigheter. Öknamnet har han upptagit som gott. Ett citat av Erik Hammarkvist belyser Martinsons ideal: "Cikadan, gräshoppan, som spelar blott för sitt nöjes och sångens skull blir symbolen för hans inställning till sin dikt. /.../ Den uttrycker Martinsons längtan efter en fredad tillvaro, som ger tillfälle till meditation och fördjupat liv, en tillvaro, där atombomber vore en orimlighet."¹²³⁾

+ + + + +

Hammarkvist satte likhetstecken mellan cikada och gräshoppa. När man har att göra med en insektskännare som Martinson bör man nog vara lite mera försiktig. Det finns nämligen även i den symboliska användningen en viss skillnad dem emellan.

Endast tre dikter, i samlingarna Cikada och Vagnen, talar om gräshoppan. Alla tre är ganska lika varandra i sin behandling av detta motiv. De två dikterna i Cikada

anspelar på fabeln om gräshoppan och myran. Den första av dem, Höstbild ur minnet, är egentligen inte symbolisk. (Den kunde tänkas höra hemma i kapitlet Diktens tavla, men jag tar upp den här p.g.a. likheten med den nästföljande, Sommarspel.)

Höstbild ur minnet är verkligen, som titeln utsäger, en ordmålning av en morgon om senhösten. De sista raderna lyder:

/.../
Bland markens blad som glödde
spelade en gräshoppa med ryckig stridileja
för myrornas sista karavan.¹²⁴⁾

Gräshoppan roll är att åstadkomma lite musik i en dikt, som annars endast innehåller synintryck. Hon verkar dessutom rätt obalanserad i sitt framträdande. Någon vis profet, som syrsan, är hon inte precis. I dikten Sommarspel, som står några sidor efter föregående, verkar gräshoppan närmast envis. Dikten lyder så:

Här gick sommarens gröna bana.
Solen i fältet vecklade ut
vallmons blomma, opiets fana.
Gräshoppan spelade stycket till slut
trots alla vintermyrornas varning.

Nu är hon liksom vallmon död,
men där de levde sitt korta liv
där var sommarn hos sig.
Var hos sig själv i sitt eget liv,
var i sitt gröna hem.¹²⁵⁾

De sista raderna i dikten tolkar Ingvar Holm som ett "uttryck för önskningslöst försjunkande i förening med naturen".¹²⁶⁾ Att vara hemma hos sig när man är i sommaren och i naturen, att leva där självklart och omedvetet - den martinsonska längtan har belysts tidigare i denna uppsats.

Liksom i fabeln står alltså insekterna här för olika människotyper. Martinson står naturligtvis på gräshoppan sida. Idealet är att liksom hon gå upp i naturen, dikta in i det sista, sjunga och spela, trots vardagsmänniskornas protester.

Varför protesterar vardagsmänniskorna? Jag tror att de dels – liksom i fabeln - finner gräshoppan vara lättsinnig, dels egocentrisk. Li Kan och hans sällskap hade ju fått sitt öknamn av allmänheten just för att man ansåg det upprörande att sitta stilla och meditera, när det fanns så mycket att uträta och arbeta för i världen. (Detta sägs inte uttryckligen, men jag tar mig friheten att tolka öknamnet så.) Gräshoppan borde alltså inte spela och sjunga utan liksom den flitiga, men på samma gång kalla och ligkiltiga, vintermyran arbeta aktivt för att förbättra livet och framtiden. Att acceptera framtiden, uthärda den, och på så sätt besegra den genom att finna sig själv och vara sig själv, det är gräshoppan enkla program. Men det kan myrorna inte förstå.

Man bör observera att vallmon, drömmens blomma enligt tidigare tolkning, också nämns och till yttermera visso kallas opiets fana. Ett vapen mot vinterns svåra tid och en hjälp att uthärda den är tydligen drömmen, verklighetsflykten, även för gräshoppan.

Gräshoppan kan sålunda symbolisera diktaren, men lika gärna diktens ord, eller, som Hammarkvist menar, inställningen till dikten. Diktsamlingen *Vagnen* innehåller den tredje dikten med gräshoppan som motiv. Den heter *Hösten*.¹²⁷⁾ Nu har frosten kommit, sommaren är definitivt slut. Diktens sista rader lyder:

Vid slutet av trädgårdsgången
försökte en gräshoppa spela
men tappade sommarsången
i gruset och glömde det hela.

I de två tidigare dikterna skymtade redan ett svagt leende. Här växer det till öppen ironi. Gräshoppan verkar lite glömsk och åderförkalkad. Ena gången spelar hon stycket till slut trots allas varningar, andra gången glömmar hon bara bort hur melodin lät. Sådan är hon i all sin skröplighet. Ligger det inte också en ton av melankoli över det hela? Diktaren eller dikten har ett ideal att sträva mot, men i den bristfälliga krassa verkligheten rinner ofta alltsammans ut i sanden, och så blev det ingenting.

Med lite fantasi kan man här höra den åldrande Martinsons stillsamma ursäkt för att han kanske inte uppnått vad han avsett. Kanske har det att göra med det uttalande han gjorde för några år sedan, då han meddelade att han inte skulle ge ut fler dikter. Först efter hans död skulle förlaget få ge ut det material, som finns förvarat hos dem. Har diktaren misströstat om att hans varningar överhuvudtaget ska göra någon nytta?

4. "De demoniska"

Det är tydligt att insektsvärlden för Martinson innebär en trygg tillflyktsort undan den mänskliga dårskapen i atombombens tidevarv. Naturens liv är riktigare än människornas. Under sådana omständigheter är det inte att undra på att rovstekelns demoni och mördarliv måste utgöra ett stort problem för Martinson. Hur går det ihop med den goda och vänliga naturen? Är den alltså lika grym som människolivet och finns det således ingen tillflyktsort över huvud taget? Denna oroliga fråga skymtar ofta.

Särskilt aktuellt är problemet i trettioalets naturessäböcker. Här dras - jag har tidigare påpekat det - parallellerna ständigt och jämt till det aktuella världsläget. Stämningen är vemodig och ångestfylld. Den står på något sätt i motsättning till den upphöjda harmonin i de senare dikterna. Denna harmoni är väl just den mogna frukten av kampen under trettioalets svåra år.

T.ex. skriver han, efter ett besök i gyttjeviken hos trollsländorna, i Midsommardalen:

Och nästa gång undrar man väl över människorna som vilja vara rovdjur och lejon och som alltmer börja uppfatta kriget som en nödvändig plikt.

Varför just lejonet? kunde man fråga. Varför just detta glest förekommande rovdjur? Varför inte rovdjuren under stenarna, under plankbitarnas gulnade gräs, eller de pansrade specialkonstruerade rovlarverna med gnagande och skärande käkfötter och blodsugande mandibler? /.../

Ty om man ser till den mänskliga krigsmanien av idag, sådan den yttrar sig i form av modern imperialism, då vill man som symboldjur för denna slags mänsklighet

helst sätta krokodilerna, rovtusenfotingarna och de blodtörstiga flygande libellerna.
128)

Här varnar Martinson snarast människorna för att acceptera djungellagarna i naturen. "Analogierna mellan insekterna och människorna äro särskilt givande i bombplanens och stridsvagnarnas tidevarv. Och jämförelsernas uppgift är att väcka samvetet och göra det lika skickligt som förnuftet." ¹²⁹⁾

Dessa jämförelser görs ganska konsekvent i alla de tre naturessäböckerna. Ingvar Holm skriver att de på detta sätt var en samtidspegel. Allra klarast märks det i den sista, Det enkla och det svåra, som med härskarsymboler, insektsliv och Francotruppernas flygare öppnar naturen mot världsperspektiven. ¹³⁰⁾

Inledningsdikten heter Världens sommar:

Här river en örnklo, här skrapar en harv.
Här jagar en stekel en spinnarens larv;
då ändrar en drömmare drömspelets text
och tecknar på tavlorna tistlarnas växt.

Livréklädda larver från träden gå ner
i höet som upphört att susa mer.
Se, badvattnen färgas av orosglöd:
vem lever väl ännu, och vilken är död?
/.../
Nu harsklar sig stekeln, dess rovmun tar tag
och suger ut larven i solig dag.
Tyst krigsteleprintern meddelar sin bild
av världsvettets skalle från bålen skild.

Lägg duk över gräset, ät smörgås till öl.
Så skönt, någon tum ifrån blodoffrens pöl!
Nu fjärlin är vacker och stålpriset gott
och sommaren står som en ljuvlig lott. ¹³¹⁾

I Holms martinsonbok finns också en teckning med detta motiv av Martinson. Den är från slutet av trettioalet och föreställer rovsteklar och bombplan över en stad. I själva bilden kan man läsa orden "Världens sommar, idyll och helvete blandas". (Sid. 271)

Den andra strofen i dikten ovan upprepas nästan ordagrant i en dikt i Passad, Oroande inblick:

När larven ur trädet till puppning gick ner
i höet som upphört att susa mer
sågs dagdroppen glänsa av orosglöd;
vem levde väl ännu, och vilken var död?

I vassvikens dy dit vår vana ej ser
och godhetens vilja ej tränger sig ner,
där ändrades intet i dödslivets text;
i urtida banor gick rovlivets växt.

En troskyldig ängsblomma nickade kort
när stekeln ur kalken sitt rov förde bort.
En mordsång ur säven från sländornas hem
steg upp till dens öra som älskade dem.

Och mänskan gick rysande hem till sin by
som ännu låg kvar under sommarens sky.
Där sökte hon likar, där spelte hon flöjt
tills tvivel och oro hon undanböjt.¹³²⁾

"Det finns ett leende i de satiriska slutraderna som är helt martinsonskt", skriver Erik Hj. Linder.¹³³⁾ Martinson gycklar med dem som undviker verkligheten och bygger upp en falsk idyll omkring sig. Båda dikterna uttalar detta, även om den första är mera inflammerad p.g.a. tidsläget. Martinson ger sig själv ärligt i kast med det ondas problem. När det gäller naturumgänget kritiserar han det "domherresöta" och "julkärveglada" i vår ofta så ensidiga syn på detta. (Det sker likaledes i trettiotalets naturböcker.)

Han finner också svar. Han har lärt det av insekterna, t.ex. av "Höstsyrsan" i den tidigare citerade dikten. Svaret heter: acceptera! Det hjälper inte att förtvivla, utan man bör uthärda. Så gör insekterna själva.

I Utsikt från en grästuva har han funnit ytterligare ett svar. Han inser att naturen är så oerhört mångsidig och artrik - ur mänsklig synvinkel - att det inte går att finna någon entydig lösning. Frågar man insekterna om naturen är grym eller vänlig får man kanske ett jakande svar på båda frågorna. Och båda svaren är riktiga. Man får bara inte förmänskliga naturen, göra analogier till människolivet. Då blir perspektivet felaktigt.

Martinson tar alltså på sätt och vis avstånd från de paralleller han drog på trettiotalet mellan insektsliv och människoliv. Naturen "är både det ena och det andra, den är allt - så blir i stället hans tes", skriver Erik Hj. Linder i sin recension.¹³⁴⁾ Och Reidar Ekner framhåller: "Naturen är sig själv, och finner vi den grym, så är det därför att vi tolkar den symboliskt."¹³⁵⁾ Och på senare år har Martinson verkligen slutat att tolka naturen symboliskt i den bemärkelsen.

Att han ändå i Utsikt från en grästuva kan förmänskliga naturen på ett sätt att det blir lättare för läsaren att förså, det är Martinsons stora konst. Men han glömmer aldrig att den trots allt är helt annorlunda än vi och i grund och botten alldeles obegriplig för oss.

Så har Martinson uppnått jämvikt och harmoni genom att se rikedomen på alla områden i naturen. Det grymma och det vänliga väger upp varandra. Kanske är det inte en slutgiltig lösning för honom, men den hjälper honom att uppleva insektsvärldens äventyr med större glädje och kärlek.

Frågan om grymheten hänger emellertid så intimt samman med insekternas instinkt, att jag vill säga ännu några ord därom i det sista kapitlet.

5. Att vara insekt

I Det enkla och det svåra talar en gång en rostekel om sin instinkt:

... naturen har låst in mig i min art och vridit om det biologiska låset med den biologiska nyckeln. Så är jag tilldelad en rayon för rov och ett mått av instinkter som jag aldrig lyfter mig ur, åtminstone inte i nämnvärd grad. Jag vet inte om något annat. Min glädje, min kamp, min hunger, min mättnad är att vara vad ni kallar djävulsk ifall det snarlika och därmed jämförliga skulle uppträda hos er egen art. /.../ Ni, de mest sexuella och andliga av alla varelser borde betänka detta. Jag är i fängelse i min arts egenskaper.¹³⁶⁾

På ett annat ställe i samma bok preciserar Martinson ytterligare frågan om instinkten:

Flyger de, så är de vägleda av en drift och följa den lika bundet som ett tåg på räls. Hela deras liv försiggår längs osynliga ledstänger, instinkternas. Säkerhet i instinkt får köpas med fängelse i samma instinkt.¹³⁷⁾

Ingvar Holm menar att Martinson ville avslöja instinkternas bundenhet i vidare syftning. De fem unga ville revoltera "mot den cerebrala dirigeringen av själslivet", men följden blev bara en ny bundenhet. Att söka sig till det animala enbart ger ingen frihet.¹³⁸⁾

Det är alltså inte möjligt för människan att ställa naturen till svars på något sätt, eftersom alla handlingar där utförs instinktmässigt. "Djuren handlar, men de förhandlar inte. Konsten att förhandla är kanske det som djupast skiljer människan från djuren", påpekar Martinson i Utsikt från en grästuva.¹³⁹⁾

Sålunda får Martinson ännu ett svar på ondskans problem: allt tal om moral och omoral i naturen blir meningslöst. Eller som Ulvenstam summerar i sin monografi: "Det är människan och bara hon, med valmöjlighet utanför instinkternas orubbligt fastlagda banor, som är fri och därmed moraliskt ansvarig. Men i stort står ändå naturen som läkedom, frist och svalka för Martinson i jämförelse med den hetsade civilisationen, krigspreludierna och katastrofaningen."¹⁴⁰⁾

Människan är fri till att välja det goda och sköna i naturen. Och jag tror att detta ligger bakom det faktum, att Martinson oftast lever sig in i de vackra och vänliga insekterna. Utan att förneka rovinsekternas existens är det diktarens suveräna frihet att upphöja deras motsatser och hylla dem. Därför kan Martinson, utan att vara oärlig, låta fjärilen symbolisera drömmen om lyckan och syrsan diktaren.

Och så blir Martinsons lovsång till insekterna till slut också en lovsång till människan och människans frihet - i all sin motsägelsefullhet är detta möjligt!

III. APPENDIX

Har det skett en utveckling eller förändring av Martinsons inställning till och beskrivning av insekterna? Jag vill försöka mig på en sammanfattning rent kronologiskt sett.

I de första böckerna skrev Martinson knappast något alls om insekter. Dikten Fjärilen i Natur innehåller detta motiv för första gången. Men sedan ökar insektsskildringarnas antal succesivt för att första gången kulminera i de tre naturessäböckerna, särskilt de båda sista. Från och med Passad följer sedan en jämn ström av dikter med detta motiv och slutligen ägnas Utsikt från en grästuva till största delen åt insektsiakttagelser.

Av uppsatsen har framgått att den realistiska insektsskildringen främst återfinns i prosaböckerna, medan den symboliska hör hemma i lyriken - helt naturligt. Men samtidigt låter Martinson gränserna ofta suddas ut och man kan inte alltid skilja det ena från det andra.

Jag har funnit att Martinson på senare år skriver allt enklare. Dikterna blir små, klara "ordsmycken", som lätt etsar sig in i minnet. I prosaskildringen nöjer han sig med att återge vad han ser, så målande som möjligt, men utan de ibland långsökta och tämligen obegripliga filosofiska spekulationerna, som tyngde t.ex. trettioalets naturböcker.

Betecknande i detta sammanhang är, att den lilla boken Vinden på marken, som 1964 gavs ut i Delfinserien, och som innehåller ett urval av de bästa styckena i dessa tre böckerna, enbart består av naturessäerna, medan allt det filosofiska tankegodset har förbigåtts. På samma sätt förhåller det sig med diktsamlingen Vildbuketten, 1965, vari de bästa naturdikterna från tidigare samlingar ingår, inte minst de som handlar om insekter. Detta visar att Martinson själv insett att sådana enkla naturstycken och naturdikter hör till det mest livskraftiga i hans produktion.

Så har Martinsons kärlek och intresse för insekterna bara ökat och fördjupats under årens lopp. År 1968 med sin varma, soliga martinsonsommar, visar det sig att insekterna alltjämt är det centrala för denne diktare. Tidskriften böckernas värld sänder ett Sommarteleggram från Martinson:

På den blommande trädan förlustar sig örat.
Genom gläntans öppna gräsdörrar surrar stojet
från insekternas solkalas.
Dit dras vi på ögonbesök
för att nedteckna vad örter och bin funnit.
Vår väg till det hela är den surrande luften
det föränderliga i solskenet, vindfläktarnas infall. ¹⁴¹⁾

NOTER

- 1) Ruin, Kan orden bara prisa skönheten?
- 2) Midsommardalen, s. 101
- 3) Lindroth, Brev till uppsatsförfattaren
- 4) Abenius, Taltrasten och den rätta tonkonsten, s. 477
- 5) Nässlorna blomma, s.19
- 6) Midsommardalen, s.12
- 7) Midsommardalen, s.14
- 8) Natur, s.50
- 9) Utsikt från en grästuva, s.106
- 10) a.a., s.58f
- 11) a.a., s.58
- 12) Vägen ut, s.12
- 13) a.a., s.102f
- 14) Det enkla och det svåra, s.112
- 15) a.a., s.113
- 16) Ulvenstam, Harry Martinson, s.121
- 17) Kristensen, Harry Martinson, s.25
- 18) Ulvenstam, a.a., s.104f
- 19) Holm, Tankar och tendenser i Harry Martinsons diktning, s.117
- 20) Martinson, Naturen, samhället och dikten. Avsikter, s.147
- 21) Lindberger, Variationer över ett tema av Prudentius, s.24
- 22) Lagercrantz, Den leende diktaren.
- 23) Utsikt från en grästuva, s.46
- 24) Granlid, Skalden som zoolog, s.50
- 25) a.a., s.53
- 26) Lagerlöf, Martinson och myten.
- 27) Cikada, s.7
- 28) Linder, Martinson och grästuvan.
- 29) Munck, Klockbojen och koltrampen, s.102
- 30) Dhejne, En from naturens präst.
- 31) Linné, Tre tal. Utg. av Arvid Hj. Uggla. (Siffror och latinska namn, som i denna utgåva står inom parentes, citeras ej.)
- 32) Linné, a.a., s.12
- 33) a.a., s.13
- 34) Ibid.
- 35) a.a., s.19
- 36) a.a., s.21
- 37) Abenius, a.a., s.476
- 38) Utsikt från en grästuva, s.55
- 39) Det enkla och det svåra, s.58,60
- 40) Svärmare och harkrank, s.46
- 41) Utsikt från en grästuva, s.47
- 42) a.a., s.22
- 43) a.a., s.27f
- 44) Ruin, a.a.
- 45) Utsikt från en grästuva, s.74
- 46) Ibid.
- 47) Ibid.

- 48) Utsikt från en grästuva, s.75
- 49) a.a., s.77
- 50) Midsommardalen, s.51f
- 51) Utsikt från en grästuva, s.77f
- 52) a.a., s.79
- 53) a.a., s.57
- 54) a.a., s.79f
- 55) a.a., s.48
- 56) Det enkla och det svåra, s.75
- 57) Lindroth, a.a.
- 58) Utsikt från en grästuva, s.22f
- 59) a.a., s.26f
- 60) a.a., s.24
- 61) a.a., s.25f
- 62) T.ex. Svärmare och harkrank, s.46f, Midsommardalen, s.42f
- 63) Utsikt från en grästuva, s.26
- 64) a.a., s.64f
- 65) a.a., s.64
- 66) Midsommardalen, s.116f
- 67) Utsikt från en grästuva, s.21f
- 68) Midsommardalen, s.118
- 69) Utsikt från en grästuva, s.22
- 70) Midsommardalen, s.119
- 71) Det enkla och det svåra, s.24
- 72) Svärmare och harkrank, s.58f
- 73) Utsikt från en grästuva, s.51f
- 74) a.a., s.52
- 75) a.a., s.64.
- 76) a.a., s.25
- 77) Det enkla och det svåra, s.156
- 78) a.a., s.156f
- 79) Utsikt från en grästuva, s.65
- 80) Midsommardalen, s.66
- 81) a.a., s.73
- 82) a.a., s.74
- 83) a.a., s.71f
- 84) a.a., s.53
- 85) Ibid.
- 86) Delblanc, Sommarvärdens förvandling.
- 87) Utsikt från en grästuva, s.59
- 88) Nomad, 2:a uppl., s.66
- 89) Passad, s,92
- 90) a.a., s.94
- 91) Holm, Harry Martinson, s.285
- 92) Cikada, s.72
- 93) Gräsen i Thule, s.82
- 94) Vagnen, s.98
- 95) Martinsons kommentar till Runebergs Bonden Paavo. En dikt dröjer kvar, s.110f
- 96) Strähle & Rying, Sorgsen sommardag med Harry Martinson, s.113

- 97) Janzon, Gräsen i Thule. Under poeternas himmel, s.85
- 98) Julén, Fjärilens svala låga - och styrka, s.834
- 99) Natur, s.50
- 100) Svanfeldt, Harry Martinson: Fjärilen. Lyrisk tidsspegel, s.215ff
- 101) Granlid, a.a., s.55
- 102) Holm, Harry Martinson, s.197
- 103) Strähle & Rying, a.a., s.115
- 104) Gräsen i Thule, s.9ff
- 105) Julén, a.a., s.835
- 106) Larsson, Harry Martinsons nya dikter.
- 107) Janzon, a.a., s.85
- 108) Gräsen i Thule, s.92
- 109) a.a., s.93
- 110) Vagnen, s.66
- 111) a.a., s.87
- 112) Dikten Fjärilarna, omtryckt i Vildbuketten, s.114
- 113) Vagnen, s.85
- 114) Julén, a.a., s.835
- 115) Gräsen i Thule, s.70
- 116) Strähle & Rying, a.a., s.112
- 117) Passad, s.59
- 118) Martinson, Höstsyrsan. Diktaren om dikten, s.67
- 119) Passad, s.66
- 120) Cikada, s.9ff
- 121) Delblanc, a.a.
- 122) Cikada, s.81
- 123) Hammarkvist, Harry Martinson, s.84
- 124) Cikada, s.76
- 125) a.a., s.80
- 126) Holm, Harry Martinson, s.199
- 127) Vagnen, s.90
- 128) Midsommardalen, s.44f
- 129) Svensson, Tänkandet ute på ängen, s.382
- 130) Holm, Harry Martinson, s.242
- 131) Det enkla och det svåra, s.7f
- 132) Passad, s.50f
- 133) Linder, Fem decennier av nittonhundratalet, s.751
- 134) Linder, Martinson och grästuvan
- 135) Ekner, Sommartänkaren Martinson, s.831
- 136) Det enkla och det svåra, s.78
- 137) a.a., s.61
- 138) Holm, Tankar och tendenser i Harry Martinsons diktning, s.100
- 139) Utsikt från en grästuva, s.29
- 140) Ulvenstam, a.a., s.123
- 141) Böckernas värld 1968, nr.4, s.15

LITTERATURFÖRTECKNING

CITERADE ARBETEN AV HARRY MARTINSON:

A. Skönlitterära verk.

Nomad, uppl. 1 1931, uppl. 2 1943
Natur 1934
Nässlorna blomma 1935
Vägen ut 1936
Svärmare och harkrank 1937
Midsommardalen 1938
Det enkla och det svåra 1939
Passad 1945
Cikada 1953
Gräsen i Thule 1958
Vagnen 1960
Utsikt från en grästuva 1963
Vildbuketten 1965
Sommartelegram. Dikt, tryckt i böckernas värld 1968, nr.4, s.15

B. Självbiografiska verk.

Höstsyrsan. Diktaren om dikten, Sthlm 1952, s.67
Martinsons kommentar till Runebergs dikt Bonden Paavo. En dikt dröjer kvar.
Sthlm 1957, s.110
Naturen, samhället och dikten. Avsikter. Sthlm 1945, s.147

ARBETEN I BOKFORM OM HARRY MARTINSON:

Holm, Invar, Harry Martinson. Sthlm 1960.
Kristensen, Tom, Harry Martinson - Den fribaarne fyrbøder. Khvn 1941.
Ulvenstam, Lars, Harry Martinson. Sthlm 1950.

UPPSATSER, ARTIKLAR, M.M. OM HARRY MARTINSON:

Delblanc, Sven, Sommarvärldens förvandling. DN 27/7 1959
Granlid, Hans O., Skalden som zoolog. MLFÅ 1958, s.47.
Hammarkvist, Erik, Harry Martinson. Studiekamraten 1954, s.81
Holm, Ingvar, Tankar och tendenser i Harry Martinsons diktning.
Svensk litteraturtidsskrift 1948, s.97
Janzon, Åke, Gräsen i Thule. F:s Under poeternas himmel. Sthlm 1961, s.84.
Lindberger, Örjan, Variationer över ett tema av Prudentius. Samlaren 1963, s.24.
Linder, Erik Hj., Fem decennier av nittonhundratalet, band 2.
Ny illustrerad litteraturhistoria. Sthlm 1966, s.739.
Munck, Ingalisa, Klockbojen och koltrampen. BLM 1952, nr.2, s.102.
Ruin, Hans, Kan orden bara prisas skönheten? SDS 27/6 1965.

Stråhle, U. & Rying, M., Sorgsen sommardag med Harry Martinson.
F:s Intryck i Sverige. Uddevalla 1965, s.112.
Svanfeldt, Gunnar, Harry Martinson: Fjärilen. Lyrisk tidsspegel. Lund 1947, s.215.

RECENSIONER:

Midsommardalen:

Abenius, Margit, Taltrasten och den rätta tonkonsten. BLM 1938, nr.6, s.477.

Det enkla och det svåra:

Svensson, Georg, Tänkandet ute på ängen. BLM 1939, nr.5, s.382.

Cikada:

Lagercrantz, Olof, Den leende diktaren. DN 10/5 1963

Gräsen i Thule:

Julén, Björn, Fjärilens svala låga - och styrka. BLM 1958, nr.10, s.834.

Larsson, Staffan, Harry Martinsons nya dikter. ST 21/11 1958.

Utsikt från en grästuva:

Dhejne, Hans, En from naturens präst. SDS 27/11 1963.

Ekner, Reidar, Sommartänkaren Martinson. BLM 1963, nr.10, s.830.

Lagerlöf, Karl Erik, Martinson och myten, GHT 27/11 1963.

Linder, Erik Hj., Martinson och grästuvan. GP 27/11 1963.

ÖVRIGA ARBETEN:

Lindroth, Carl H., Brev till uppsatsförfattaren.

Linné, Carl von, Tal om märkvärdigheter uti insecterna. F:s Tre tal.

utg. av Arvid Hj. Ugglå. Uppsala 1954, s.5.

Norstedts samlingsverk Svenska djur. Insekterna, Sthlm 1958, har legat till grund för uppsatsförfattarens entomologiska uttalanden.